

## Resumen

Amb aquest article pretenem mostrar la importància del context i de les emocions per tal de descodificar el significat de frases fetes construïdes principalment mitjançant metàfores centrades en parts del cos humà. A partir de la teoria de la Integració Conceptual de Fauconnier i Turner mostrarem com podem explicar que en determinades situacions activem el sentit literal originari de la frase feta descodificant cada una de les seves unitats per separat en comptes de, com succeeix normalment, tractar-la en bloc per accedir al seu significat metafòric o figurat.

## Palabras Clave

Frases fetes, metàfora, Lingüística Cognitiva, Blending Theory, emocions

## Abstract

With this article we try to show the importance of the context and the emotions to decode the meaning of idioms principally constructed by means of metaphors centred on parts of the human body. From the theory of Conceptual Integration by Fauconnier and Turner we will show that we can explain that in certain situations we activate the literal original sense of the idiom decoding each of its units separately instead of, as it happens normally, treating it in a block to accede to its metaphorical or figurative meaning.

## Key words

Idioms, metaphor, Cognitive Linguistics, Blending Theory, emotions

## 0. Introducció

Metàfores que maten o "les metàfores poden matar", afirmava George Lakoff en un article en què parlava del sistema metafòric usat als EUA per justificar la Guerra del Golf. Nosaltres partim de la mateixa idea però per parlar de metàfores o, més concretament, de frases fetes que fan mal.

Un fragment de Fauconnier i Turner (2002: p. 389) ens ajudarà a situar la nostra recerca:

*"Els nens petits tant ens fan gaudir com ens frustren dedicant hores i hores a trobar connexions que nosaltres, els adults, trobem òbvies. Què són els diners? Quants cèntims té un Euro? Quina és aquesta lletra? És una M o una W? Giren pàgines d'un llibre a l'atzar, a vegades començant pel final, a vegades "llegint" el llibre de cap per avall. Al principi el rellotge no els diu res, i fins i tot més tard la seva habilitat per llegir-lo té buits estranys. Molt més tard, lluitaran per entendre què pot ser  $1/3$  i per veure que  $2/3 + 1/3 = 1$ .*

*Nosaltres, els adults, per contra, tenim complet domini de les barreges conceptuals dels diners, de l'escriptura, i de les parts del temps. De fet, vivim directament lligats a aquestes barreges: manipulem aquestes xarxes elaborades sense atenció conscient a les topologies i les projeccions entre aquestes xarxes. La nostra atenció està focalitzada a fer funcionar la barreja mateixa i a atendre a les àncores materials rellevants (l'Euro, el llibre, el rellotge). Tot i que ens prengué molt de temps dominar aquestes barreges complexes lligades a una activitat cultural com llegir, un cop les tenim, tenim enormes dificultats per escapar-ne fins i tot quan ho volem: mireu aquesta pàgina i intenteu no veure paraules i lletres sinó només taques negres sobre paper blanc; és a dir, intenteu veure només l'input original que teníeu quan teníeu dos anys".*

Els dos autors tanquen així la darrera part del seu text, parlant-nos de com l'aprenentatge acaba quedant en quelcom inconscient, adormit. En el cas de les metàfores parlariem de catacresi o de frase feta, que sempre ha estat entesa, com veurem, com una metàfora morta.

Parlarem de metàfores o frases fetes que fan mal quan la realitat no es correspon amb l'input físic o cultural original i es desperta en nosaltres la intenció de disculpa i sentiment de vergonya i incomoditat. Veurem així com la metàfora resta, realment, ben viva —fins i tot en un nivell tan elemental com el de l'emoció— i a més, també descobrirem la importància del context —el cos inclòs

en primer lloc— i l'accés gairebé automàtic a l'*input* original físic o cultural al mateix temps que a l'*input* metafòric, tot i que l'emoció provocada en el primer ens força a quedar-nos-hi.

Un repàs ràpid i introductori amb alguns exemples serà prou aclaridor d'allò a què ens estem referint:

- 1) Pensem en l'expressió "aquest nen es menjarà el món", per exemple, dita en plena Àfrica, fa mal i desperta sentiment de dolor. Com que el menjar manca físicament, l'expressió —en no correspondre la realitat amb l'origen literal de l'expressió— desperta l'*input* original d'on prové i la metàfora conceptual —menjar = assolir, fer seu, dominar— que fonamenta la frase feta resta en un segon terme, quan en una situació "normal" això no succeiria i s'accediria directament a l'*input* metafòric a través del processament de la frase feta com a construcció, no a través del processament de cada un dels seus elements, especialment la paraula clau de la frase feta, en aquest cas, "menjar".
- 2) Pensem també en l'expressió "que no ho veus?" —tot i que es refereixi a "que no ho entens?"—, dita a un cec, en no correspondre la realitat amb l'*input* original, aquest es desvetlla, mentre que si la realitat s'hi correspon no hi ha problema de "fer mal".
- 3) Pensem en "tenir les mans lligades" significat no poder-hi fer res. Aquesta frase dita a un manc "fa mal".
- 4) O "corre!", referida a "fes-ho ja", però dita a un coix o a una persona amb impossibilitat de caminar desperta l'*input* i és dolorosa; tenim tendència a dir: "ho sento", seguidament.

És a dir, ens trobem amb frases fetes que tenen una base metafòrica corporal o cultural clara en tant que provenen d'un sentit literal i han passat a significar una altra cosa metafòricament en tant que construcció, donant per suposada una determinada realitat *input*, però quan aquesta realitat no es correspon amb l'*input* literal que es dóna per acomplert —ja que és el més habitual i el context d'aprenentatge— desperta el "dolor" i la frase es torna, diríem, "políticament incorrecta" en processar cada una de les seves unitats. Tot i que hi ha casos en què la frase s'usa amb sentit irònic o humorístic, no serà aquest el nostre centre d'interès, ja que per a aquests l'accés a l'emoció no és general i, a més, la racionalitat implicada fa que es passi per les dues accepcions per quedar-se amb una únicament per la intenció del parlant. Un exemple clar d'això seria dir que un capellà "no en sap de la missa la meitat" o que un guàrdia de seguretat "s'ha mostrat molt insegur".

Així, doncs, en la primera part del treball presentarem què s'ha dit des del punt de vista cognitiu sobre les frases fetes, ja que aquests comentaris ens ajudaran a situar el paper del cos, de l'emoció i del context.

Tot seguit, presentarem les teories d'anàlisi de metàfores —que nosaltres aplicarem a les frases fetes, donada la postura que defensem (amb molts d'altres lingüistes cognitivistes) segons la qual bona part de les frases fetes estan fonamentades en metàfores conceptuales— defensades per Lakoff i Johnson, per un costat, i per Fauconnier i Turner, per l'altre. Veurem com les dues ens serveixen perfectament en el nostre propòsit però mostrarem també la nostra preferència justificada per la segona teoria, que és posterior cronològicament i que depèn de la primera en la seva base profunda.

Finalment farem un repàs exhaustiu a les frases fetes més usuals del català per tal de destacar els casos en què es desperta l'*input* original en sensació de "fer mal", i aquest serà el centre del treball. La intenció, doncs, no és altra que la de donar més fonament a la teoria de la integració conceptual (*conceptual blending*) defensada per Turner i Fauconnier així com mostrar que l'aproximació cognitiva a les frases fetes pot donar molt de si tenint en compte la importància de l'ús, del context, del cos, de la imaginació, de la intenció i de l'emoció.

Així doncs, el treball s'inclou clarament dins del corrent de la Lingüística Cognitiva en el sentit —destacat per Taylor (2002) tot citant els editors de la Col·lecció CLR a Mouton de Gruyter— que aquesta disciplina, a diferència de les aproximacions formal i behaviourista al llenguatge, ha de centrar-se especialment en l'adquisició, el desenvolupament cognitiu i el processament mental —és a aquest punt que es dedica aquest treball. A més, el fet de situar *idioms* en una situació contextual específica tot relacionant-los majoritàriament amb la metàfora conceptual en què es basen també aconsegueix una nova fita de la disciplina pel fet d'anar més enllà de la composicionalitat per explicar les frases fetes, la metàfora i la interpretació pragmàtica —tres objectius que resulten ben lligats després de l'anàlisi que desenvoluparem.

## 1. Les frases fetes

Langacker (1968: p. 79) afirma "un *idiom* és una frase el significat de la qual no pot ser predit pel significat individual dels seus morfemes", aquesta és la definició clàssica de frase feta, que la tracta com una idiosincràsia de la llengua —aquesta no motivació de significat porta a la conclusió que el

processament de la frase feta es realitza en bloc des de la construcció al significat figurat de forma directa. Des de la lingüística cognitiva s'estan realitzant experiments que condueixen a teories que estan mostrant que, com a mínim, per a una part de les frases fetes, aquesta completa anomalia del significat no és de cap manera evident. D'entre totes les teories cal destacar especialment la teoria de la metàfora de Lakoff i Johnson, que té un paper central per mostrar la incorrecció de la definició en molts casos. A més de destacar la possibilitat —per a nosaltres, com veurem, molt interessant— de saltar d'una interpretació figurada a una de literal en determinats *idioms*<sup>1</sup>, Langacker (1968: p. 80) ens comenta que molts d'ells —però no tots— són “standardized metaphors”<sup>2</sup>, lexicalitzacions que devem a l'ús, que ens ve determinat per dos components destacats per una bona part de la bibliografia dedicada a les frases fetes, la freqüència i la familiaritat lligada a aquesta<sup>3</sup>. Un camí possible que té la convencionalització d'una metàfora, doncs, és convertir-se en una frase feta<sup>4</sup>. Així, doncs, per a Langacker —i per a nosaltres— el paper de la metàfora —en el sentit de metàfora conceptual de Lakoff i Johnson explicat en profunditat a la segona part d'aquest treball<sup>5</sup>— en el fons semàntic de la frase feta fa que en moltes ocasions es pugui deduir el seu significat des de les seves parts.

Fabregat (1994) —en el qual afirma seguir Langacker, Taylor, Lakoff i Johnson—, comenta que no hi ha una definició clara i distinta d'expressió idiomàtica ja que hi ha molta varietat, molta

<sup>1</sup> Parlarem indistintament d'*idioms* o de frases fetes donada la preponderància de bibliografia en anglès sobre el tema.

<sup>2</sup> Altres autors i altres textos afegiran que també poden ser motivats —motivació que donarà clarament diversos graus de transparència— per metonímies, hipèrboles o, fins i tot, analogies.

<sup>3</sup> Familiaritat i freqüència destacades especialment per Gibbs (1998) —tot i que també en altres textos de l'autor, com per exemple Gibbs (1994). Cal dir en aquest punt que els textos de Gibbs són la referència per a Lakoff (1993), quan vol parlar breument de frases fetes, de manera que els textos d'aquest autor els hem de prendre, juntament amb el fonamental Kövecses i Zsabó (1996), com un punt essencial del desenvolupament de la teoria de la Metàfora Conceptual de Lakoff i Johnson. Bílková (2000) també para esment en aquest fet. Serà aquesta freqüència, lligada a la importància del context d'aprenentatge, la que farà que tinguem bones comprensions i processaments de les frases fetes —ja que aquestes són clarament polisèmiques: un sentit literal que ens donen les paraules i un sentit figurat que ens dóna la construcció, tot i que les unes motivin l'altra.

<sup>4</sup> Fet destacat de forma clara per Bowdle i Gentner (1999) o Denhiere i Verstiggel (1999), per exemple, a més de la resta de textos de Gibbs, evidentment.

<sup>5</sup> Tot i que per a fer-se'n una idea aproximada i introductòria i poder continuar amb la lectura d'aquesta primera part del treball potser és suficient amb el següent:

- 1) La metàfora és quelcom que afecta el pensament en general, no només el llenguatge.
- 2) La metàfora conceptual estableix lligams d'un domini origen (generalment lligat a la nostra interacció física amb el món) a un domini destí (generalment abstracte o difícil de definir, com per exemple el pensament, la vida, les emocions, etc.).

heterogeneïtat entre aquestes expressions<sup>6</sup>. Tot i això, intenta llistar algunes qualitats destacables del prototipus de frase feta, que són les següents:

1) És pròpia d'una llengua: comenta tot seguit que n'hi ha que tenen equivalències directes entre llengües, fet especialment clar entre llengües de la mateixa família.

2) És una expressió marginal: cosa que ell mateix nega i que bona part de les aproximacions des de la lingüística cognitiva als *idioms* nega també, ja que les frases fetes, expressions metafòriques, metonímiques, etc. formen part del vocabulari del dia a dia<sup>7</sup> i ja coneixem l'afany de la lingüística cognitiva per restar lligada a l'ús, sense tenir en compte la distinció entre *competence* i *performance*, així com passant per sobre de la distinció entre *core grammar* i *periphery*.

3) El seu significat no és l'equivalent de la suma dels seus elements —definició que coincideix amb la més general donada a les frases fetes, com ja hem comentat en el text de Langacker i que és considerada la base de tot el problema en la comprensió cognitiva dels *idioms*: cosa que per a Fabregat succeeix en tota construcció, no només en els *idioms*.

4) Fossilització de l'expressió: cosa que no es dona en totes, ja que algunes d'elles admeten manipulacions i transformacions diverses, afegitons, canvis d'ordre, etc.

Finalment, allò més destacat del text de Fabregat —i que també és el més important per a nosaltres— és el paper preponderant que dona a la metàfora i a la metonímia, que el porten a destacar un aspecte d'un domini origen per convencionalitzar-lo mitjançant la freqüència d'ús que condueix a la familiaritat en una expressivitat que va lligada d'una manera o altra a l'emoció<sup>8</sup>. Tal com s'afirma a Sullivan (2006): “some idioms are always metaphoric and all idioms are sometimes metaphoric”<sup>9</sup>.

<sup>6</sup> Destacada també per Cuenca i Hilferty (1999), per Janyan i Andonova (2000), per Nunberg, Sag i Wasow (1994) —del qual parlarem en detall més endavant per la centralitat i importància global del text— o per Ilfill (2002), per exemple, entre molts altres textos.

<sup>7</sup> El famós text de Lakoff i Johnson (1980) —del qual parlarem en detall a la segona part del treball— parteix d'aquest supòsit, i els textos de Gibbs també destaquen aquesta freqüència i familiaritat amb les frases fetes i les metàfores.

<sup>8</sup> Factor també destacat per Gibbs, especialment a Gibbs (2003), però per pocs més dels textos examinats, tot i que per a nosaltres serà una qüestió central.

<sup>9</sup> El paper de la metàfora en la construcció de les frases fetes —com a mínim d'algunes— és destacat per Nunberg, Sag i Wasow (1994), Gibbs (1994, 1995 o 1998 i en la resta de textos de Gibbs, seguint la teoria de la metàfora conceptual de Lakoff i Johnson), Kövecses i Zsabó (1996), Kövecses (2001), Glucksberg (2001, criticant Lakoff i Johnson), Denhiere i Verstiggel (1999), Bowdle i Gentner (1999), Fauconnier (2005) o Keysar i Bly (1999, 2001, criticant, però, també, Lakoff i Johnson).

La bibliografia cognitiva sobre les frases fetes es felicita, doncs, en general, pel fet que els *idioms* esdevinguin de nou centre d'interès<sup>10</sup>, en general per defensar que, en la disciplina, tal com s'afirma a Cuenca (2003: p.7): "la variació de la idiomàtica, els aspectes idiosincràtics de les llengües, no es consideren secundaris, sinó que, al contrari, constitueixen l'autèntic objecte d'estudi central, la via d'entrada per descobrir les invariants, el sistema". Els *idioms* formen part de la sintaxi, de la semàntica, del lèxic general, no hi ha diferenciació entre allò central i allò perifèric —tal com ja hem comentat anteriorment—, tot és sistema, tot és lligat a les habilitats cognitives generals, i la distinció entre comprensió figurativa i literal ha caigut ja al pou de l'oblit, ja que el procés és exactament el mateix, amb les mateixes habilitats i capacitats en marxa.

Així, doncs, els grans temes en la bibliografia sobre les frases fetes són, principalment: la seva transparència<sup>11</sup>, la seva heterogeneïtat<sup>12</sup>, la seva composicionalitat<sup>13</sup>, la importància del cos humà en la seva creació i interpretació<sup>14</sup>, la creació d'imatges mentals per a la seva comprensió<sup>15</sup>, el citat ja del paper de la metàfora<sup>16</sup>, la importància del context en la seva comprensió<sup>17</sup>, el paper de l'emoció<sup>18</sup> i d'altres de menys generals<sup>19</sup>.

<sup>10</sup> Vegeu Gibbs (1995) o Keysar i Bly (1999), per exemple.

<sup>11</sup> Vegeu Keysar i Bly (1995), per citar-ne només un.

<sup>12</sup> Vegeu Janyan i Andonova (2000), el text de Cuenca i Hilferty (1999) o Ilfill (2002), per exemple. Menció a part necessita la creació de famílies d'*idioms* portada a terme per l'important text de Nunberg, Sag i Wasow (1994).

<sup>13</sup> Vegeu Titone i Connine (1999), Mateu i Espinal (2006), Ilfill (2002), McGinnis (2002), Denhiere i Verstiggel (1999), per citar-ne alguns. Nosaltres no ens dedicarem a aquest aspecte de les frases fetes, tot i la seva importància per a la bibliografia general.

<sup>14</sup> Vegeu Gibbs (1995, 1998, 2003) o Kövecses (2001). Els textos de Johnson i Rohrer, tot i que no se centrin en *idioms*, tenen una importància tremenda pel que fa al paper del cos en la comprensió.

<sup>15</sup> Vegeu Gibbs (1995), Janyan i Andonova (2000) o el text de Cuenca i Hilferty (1999).

<sup>16</sup> Important en tots els textos, tot i que cal destacar els experiments i les teories de Gibbs i Glucksberg en els seus diversos textos.

<sup>17</sup> Vegeu Gibbs (1995, 1998, 2003), Keysar i Bly (1995, 1999), Glucksberg (2001), Bates (1976), Vega-Moreno (2001) o Nunberg, Sag i Wasow (1994). Destaca especialment la divisió entre context específic i general —que ens serà molt útil a nosaltres posteriorment— introduïda per Denhiere i Verstiggel (1999). També cal citar en aquest moment Evans i Zinken (2006) on la situació, el context i els àmbits d'ús lligats a la freqüència provoquen que les possibilitats d'una expressió polisèmica siguin processades mitjançant una focalització que com a "access route" o "fusion" —és a dir, un procés— aconsegueix una integració dels seus elements que ens fa passar del significat literal de la paraula al significat figurat de la construcció o, en els casos que examinarem nosaltres en la darrera part del treball, a l'inrevés.

<sup>18</sup> Vegeu Gibbs (2003). Poc tractat però present gairebé en tots els textos, tot i que per a nosaltres serà central, com ja hem comentat.

<sup>19</sup> D'entre els quals cal destacar el paper de la Relevance Theory, explicitada a Vega-Moreno (2001) per l'abast de la proposta. També cal destacar la teoria de la paraula clau ("key word"), explicitada a diversos textos de Gibbs i d'altres, tot i que d'aquesta en parlarem més endavant.

A part del conjunt de textos citats en les nombroses notes a peu de pàgina —tots ells centrals a l'hora de desenvolupar la nostra proposta de treball— hi ha alguns textos que mereixen una especial atenció per l'abast de les seves propostes i per la importància que tenen per a la nostra. D'entre aquests textos cal començar per referir-nos al clàssic Nunberg, Sag i Wasow (1994). En aquest text, a més de formar-se la teoria de les famílies d'*idioms* es marquen diverses propietats dels *idioms* —tot i que se'n reconeix la seva enorme varietat— que resulten molt interessants per a nosaltres<sup>20</sup>:

1) Convencionalitat: única propietat que és compartida per tots, ja que s'arriba a una frase feta justament per un procés de convencionalització a través d'una freqüència alta d'ús de determinats conjunts lèxics. Nosaltres considerarem convencionals totes les frases fetes que examinarem.

2) Inflexibilitat sintàctica: aparició de les frases fetes en contextos sintàctics prefixats. Cosa, però, que no tots aconsegueixen, donada la diferència que podem establir entre “substantive idioms” i “formal idioms” o “schematic idioms”<sup>21</sup>. No ens fixarem en aquesta qualitat.

3) Figuració: paper de la metàfora, metonímia, ironia, hipèrbole, etc. en la formació de la frase feta. No tots passen per aquest procés. Les frases fetes examinades per nosaltres han estat triades justament pel fet que el lligam amb una metàfora conceptual relacionada amb allò físic o cultural és clar, tot i que veurem també *idioms* nascuts d'analogies, metonímes i altres figures.

4) Proverbialitat: alguns creen un escenari complet. S'utilitzen per descriure una situació recurrent d'interès social. No ens hi centrarem.

5) Informalitat: presència en determinades converses, tot i que hi ha frases fetes que accepten qualsevol escenari de presentació. La intenció del parlant sí que resulta important, ja que una mateixa frase feta de les que examinem nosaltres canvia molt en la seva receptivitat —interna i externa— segons s'usi amb intenció o sense; en un cas tenim accés a allò analític o en l'altre a allò emotiu. El cas de fer servir la frase “no té un pèl de tonto” referida a un calb seria un clar exemple

<sup>20</sup> Comentem després de cada propietat allò que destacarem nosaltres en la tercera part del treball, tot i que ho recollim al final d'aquesta part de nou. Les explicacions d'Espinal i Mateu (2005) han estat fonamentals per al redactat d'aquesta part del treball.

<sup>21</sup> A més d'aquesta divisió no podem obviar la distinció clau en el text que estableixen els autors entre *idiomatically combining expressions* i *idiomatic phrases* pel que fa al repartiment del significat entre els elements constituents de l'*idiom*, que es dona en les primeres però no les darreres.



d'això que comentem: el context i la intenció ens ajuden a discernir què cal pensar sobre l'ús de la frase, riure o enfadar-se.

6) Afecte: majoritàriament, l'ús d'una frase feta —que normalment contindrà més significat final que la seva paràfrasi— és degut a la seva afectivitat.

Finalment, Nunberg, Sag i Wasow destaquen la importància d'examinar les frases fetes lligades al seu ús i al context en què són usades i s'oposen així a les tesis clàssiques sobre els *idioms*, que defensaven la seva "unitat lèxica" independent, congelada, a la qual s'accedia automàticament en grup. Nosaltres intentarem més endavant —en la tercera part del treball— mostrar com l'ús i el context porten a accessos diferents al significat literal i figuratiu de les expressions idiomàtiques.

Un altre text que mereix especial atenció —tot i que no s'hi parla directament de frases fetes— és Fauconnier (2005). En unes pàgines esplèndides del llibre, Fauconnier fa una progressió de fixació i creació de nous sentits que per a nosaltres és d'allò més aclaridora<sup>22</sup>. Les xarxes conceptuais que governen el nostre pensament i, amb ell, el nostre llenguatge a tots els nivells estan creades a partir de metàfores conceptuais que tenen el seu origen en analogies, en esquemes mentals que ens ajuden, justament, a donar sentit a allò nou. En aquest ordre, Fauconnier destaca el fet que el sentit es crea:

- 1) Analogia-esquema: es basa en allò que Johnson anomena esquema d'imatge (contenedor, camí, moviment, etc.). Per a nosaltres —tal com ho mostrarem en la tercera part del treball— és evident que moltes frases fetes provenen d'aquests esquemes bàsics de la nostra comprensió basada en el propi cos.
- 2) Categorització: formació d'una nova estructura conceptual a través de la metàfora conceptual.
- 3) Anomenar: l'estructura projectada forma una metàfora que s'ha anomenat clàssicament una metàfora morta per convertir-se en simple donació de nom, però que en realitat, per la seva freqüència d'ús i per l'accés que dóna a la figuració, és en realitat una metàfora ben viva, i no només a nivell lingüístic sinó també a nivell de pensament i acció, aspecte en què insisteix profundament la teoria de Turner i Fauconnier.

<sup>22</sup> L'exemple tractat per ell en profunditat és la creació del sentit de virus informàtic a partir del de virus biològic.

- 4) *Blending*: estructura emergent en què es barregen els dos *inputs*<sup>23</sup>.
- 5) Polisèmia motivada: que, tot i això, no perd el lligam analògic i lingüístic a nivell conceptual, però que a nivell lingüístic queda com a accés directe a l'*input* nou, tot i que l'origen queda "en l'aire" i es pot recuperar segons la intenció i el context. En el cas de l'exemple de "virus" examinat per Fauconnier, en un context d'ordinadors la paraula donarà accés directe al seu significat figurat, però si parlem d'ordinador malalt, segurament la paraula "virus" tot seguit pronunciada ens portarà a pensar en el seu origen biològic.
- 6) Final del sentit: divergència absoluta o extinció d'un dels sentits.

Nosaltres examinarem frases fetes que es troben, doncs, en el cinquè nivell examinat, el de la polisèmia motivada i intentarem mostrar que en determinats contextos físics i emocionals tenim accés als dos sentits de les frases fetes: el literal —que en situació normal restaria "en l'aire", adormit, per donar lloc directament, o gairebé, al figurat, lligat a les paraules, especialment a la paraula clau— i el figurat —a què dóna accés una situació normal, lligat a la construcció completa.

Finalment, el darrer text que mereix una especial atenció és Gibbs (1994), concretament les pàgines 91-97 i tot el capítol 6, fragments dedicats especialment a les frases fetes. Partint d'experiments concrets amb individus diversos, critica la teoria de la no-composicionalitat dels *idioms* així com les generalitats de la teoria clàssica de les frases fetes, particularment el fet de creure que són metàfores mortes o unitats semàntiques congelades. Basant-se en l'experiència de l'ús quotidià del llenguatge acaba per marcar la importància del fet que el context intervé directament en la comprensió dels *idioms*, context lligat a la freqüència d'ús en el llenguatge de cada dia, no en el llenguatge d'experiments de laboratori. Gibbs destaca el paper clar de la metàfora conceptual en la

<sup>23</sup> En la segona part d'aquest treball s'explica en profunditat la teoria de Fauconnier i Turner sobre la "Conceptual blending" o integració conceptual, però per fer-se'n una idea aproximada podríem dir el següent:

- 1) El pensament humà —en totes les seves operacions bàsiques: preveure, memoritzar coses, etc.— es desenvolupa principalment mitjançant la integració o barreja conceptual.
- 2) La integració conceptual consisteix en dos (o més) *inputs* (dominis) que es barregen, en primer lloc, en un espai genèric per donar lloc, finalment, a un espai barrejat (*blend*) on sorgeix una nova estructura conceptual emergent amb sentit propi. És així com el pensament avança donant lloc a nous sentits metafòrics, contrafactuals, metonímics, etc. L'exemple més clar dels tractats pels autors el trobem en la frase "aquest cirurgià és un carnisser": des dels *inputs* "carnisser" i "cirurgià" sorgeix l'estructura emergent de la incompetència, que no es troba originalment en cap dels dos *inputs* originals. Les metàfores de Lakoff i Johnson podrien ser explicades fàcilment des d'aquí posant els dominis origen i destí com a *inputs* d'una barreja final polisèmica motivada.

comprensió i formació de les frases fetes, cosa que el porta —després d'una anàlisi global de les frases fetes, des del punt de vista de la sintaxi, del lèxic, de la semàntica i de l'aprenentatge— a defensar la seva analitzabilitat i composicionalitat en molts dels casos.

A través de la teoria de la “key word” —paraula que activa el pas de la lectura literal a la figurada<sup>24</sup>— dictamina que la frase feta es llegeix —amb accés als dos significats (literal i figurat) segons la intenció i el context— en establir un lligam entre el context, inclòs el factor sensoriomotor, i el concepte metafòric a què remet. El context i la intenció —la rellevància analítica o emocional— dictaminaran la lectura final prominent.

Tot i aquesta teoria força general, però, Gibbs reconeix la diversitat i heterogeneïtat de les frases fetes, i accepta que no totes estan motivades per la metàfora conceptual, de manera que la teoria unitària que les explicaria totes ha de sorgir de noves i més profundes anàlisis i més acurats experiments que permetin una millor comprensió global de totes elles. A Gibbs et al. (1997), Gibbs i els seus col·legues, a partir de dos experiments, arriben a la conclusió que en molts casos la comprensió de l'*idiom* passa per l'activació de la metàfora conceptual, tot i que no sempre. N'hi ha que estan tan lligats a la nostra estructura conceptual automàtica que no hi cap el pas. En molts casos, a més, el pas o no per la metàfora depèn del context adequat i de la “paraula clau”. Cal, doncs —i així torna a finalitzar Gibbs un dels seus textos—, molta més investigació.

Acabem, doncs, aquesta part del treball reconeixent —en base a tot el que hem dit— quins són els nostres objectius i quines són les nostres premisses:

- 1) Els *idioms* objecte del nostre estudi representen una petita part del conjunt d'*idioms*, una petita part, a més, triada amb un objectiu clar, de manera que en cap cas la nostra teoria pretén ser exhaustiva. Reconeixem la seva heterogeneïtat i intentem abordar-ne només una part.
- 2) Importància del cos i de les imatges mentals: la teoria de l'esquema d'imatge<sup>25</sup> esdevé clar fonament de la nostra manera d'interpretar els *idioms* ja que en el cas dels nostres són aquest esquemes mentals els que els fan, en gran part, transparents.
- 3) Afectivitat central, a la qual es té accés directe en determinades situacions.

<sup>24</sup> Que per a nosaltres serà molt important.

<sup>25</sup> Explicitada principalment a Johnson (1987).

- 4) Importància bàsica del context físic i cultural en determinades ocasions —justament, com veurem, quan l'*input* original físic no es correspon—, que determina la presència d'un sentit literal o figurat i el pas a anàlisi o a sentiment.
- 5) Així, doncs, defensem una certa transparència, composicionalitat i analitzabilitat de les frases fetes, ja que les que tractem en aquest treball tenen una clara base en metàfores conceptuals (tot i que també metonímies, hipèrboles o analogies), tal com les expliquen Lakoff, Johnson, Fauconnier, Turner, Gibbs, Sweetser i altres.

## 2. La teoria de la metàfora conceptual (MC) de Lakoff i Johnson i la teoria de la integració conceptual (IC) de Fauconnier i Turner

Ens introduïm, doncs, en la segona part del treball, centrada a analitzar les dues teories que se'ns van presentar com a possibles a l'hora de portar a terme l'anàlisi de frases fetes que ens havíem plantejat. Veurem en aquest breu apartat les característiques essencials de cada una d'elles i explicarem per què una ens sembla molt més útil que l'altra per als nostres propòsits, tot i que serà en l'anàlisi concreta de les frases fetes realitzada en la darrera part on es veurà de forma clara l'avantatge que suposa una sobre l'altra.

### 2.1. La MC de Lakoff i Johnson

La teoria de Lakoff i Johnson se'ns presenta principalment a Lakoff i Johnson (1980), tot i que posteriorment ha estat retocada<sup>26</sup> pels mateixos autors a Lakoff i Johnson (1999) i en textos individuals de cada un d'ells com Lakoff (1987) o Johnson (1987) —llibre que s'hauria d'incloure entre els generadors del moviment cognitiu el 1987 i on l'autor tracta en profunditat dues peces essencials de la nostra anàlisi: el paper del cos i el de la imaginació a través de la teoria de l'esquema d'imatge.

<sup>26</sup> Amb matisos en què potser és innecessari entrar per als nostres propòsits, ja que es dirigeixen més aviat cap a l'abast general de la teoria i no pas de forma concreta a la teoria de la metàfora.

Així, doncs, donada la complexitat i la necessitat de síntesi, pel que fa a la teoria de Lakoff i Johnson sobre la metàfora ens limitarem a fer un breu resum del primer text que hem citat.

Lakoff i Johnson (1980, reed. 2003: p. 3) afirma que "la metàfora impregna la vida quotidiana, no només el llenguatge, sinó també el pensament i l'acció. El nostre sistema conceptual ordinari, en termes del qual pensem i actuem, és fonamentalment de naturalesa metafòrica" i aquest seria, a grans trets, el punt de partença de la teoria de Lakoff i Johnson sobre la sistematització metafòrica del món.

Per explicar-nos la realitat de les nostres vivències normalment partim d'un domini d'origen sistematitzat —generalment lligat a la nostra interacció física amb el món i els altres— que ens ajudi a sistematitzar metafòricament el domini destí que necessita d'un recolzament extern per tal de ser categoritzat i conceptualitzat de la forma més acurada possible, donada la seva poca consistència òntica, la seva borrositat de fronteres o simplement per la dificultat d'expressió inherent a determinades experiències.

Així, doncs, sistematitzem el món en general mitjançant metàfores que estan ja sistematitzades per tal d'assolir una coherència conceptual que ens ajudi en la nostra finalitat principal, que no és altra que la d'obtenir una comprensió de la realitat que ens permeti entendre allò que és (pensament) i projectar correctament allò que volem que sigui (acció).

D'aquesta manera, doncs, trobem salts d'allò físic a allò no físic de forma directa —ligats en la majoria de casos a la visió, donada la centralitat d'aquest sentit, el propi ús de "veure" en sentit d'"entendre" és paradigmàtic— i fins i tot trobem aquests mateixos salts realitzats a través d'algun sistema metafòric ja estructurat.

Tenint en compte, doncs, aquesta idea bàsica, Lakoff i Johnson estableixen una tipologia de metàfores que intentarem resumir tot seguit<sup>27</sup>.

<sup>27</sup> Aquesta tipologia de la metàfora és deixada de banda en la resta de textos de Lakoff i Johnson, tot i que no la trobem en cap cas negada sinó tan sols obviada. L'Afterword de 2003 a l'edició de Lakoff i Johnson (1980) és força clar al respecte en comentar que aquesta tipologia és massa artificial. Serà en aquest text que els autors se centraran en les metàfores primàries i en la Neural Theory of Language, de què parlarem més endavant.

### a) Metàfora orientacional

Les metàfores d'aquest tipus són aquelles que tenen a veure amb l'orientació espacial: dalt-baix, dins-fora, davant-darrere, etc., i tal com es diu a Lakoff i Johnson (1980, reed. 2003: p. 14) "no són arbitràries, tenen una base en la nostra experiència física i cultural". De la barreja d'aquestes pot néixer una millor comprensió d'algun concepte com, per citar alguns dels casos tractats pels autors, felicitat, bondat, força, futur, estatus, virtut, salut, vida, etc. Diem que estem "baixos de moral", "enfonsats" o "molt alts de salut", a més de considerar, per exemple, que el futur ens ve des del davant.

### b) Metàfora ontològica

Aquesta metàfora, tan útil i necessària com la primera per tal d'organitzar la nostra comprensió de la realitat viscuda, és la que es basa en el fet d'"entendre les nostres experiències en termes d'objectes i substàncies" (Lakoff i Johnson 1980, reed. 2003: p. 25). La metàfora que fa de la ment un recipient i de les idees coses n'és un clar exemple.

Aquest tipus de metàfora permet separar unitats de la nostra experiència interna i manipular-les com si fossin coses físiques, ens ajuda a categoritzar, agrupar, quantificar, raonar sobre elles. Provenint tot concepte de l'experiència física al món, els autors afirmen que "la nostra experiència amb objectes físics (especialment els nostres propis cossos) proporciona la base per a una varietat extraordinàriament àmplia de metàfores ontològiques" (Lakoff i Johnson 1980, reed. 2003: p. 25). És aquí on la personificació i la metonímia tenen un paper destacat.

Així, doncs, per resumir: el que pretenen aquestes metàfores és explicar allò més borrós mitjançant allò més clar: "conceptualitzem característicament allò que no és físic en termes d'allò físic" (Lakoff i Johnson 1980, reed. 2003: p. 59).

### c) Metàfora estructural

Aquest darrer tipus de metàfora analitzat pels autors del text es correspon amb el d'aquelles que usen allò ja estructurat per estructurar conceptes poc definits. El cas paradigmàtic citat per Lakoff i Johnson és el que condueix a pensar que "una discussió és una guerra". Aquest cas és un dels que més clarament mostra que en la construcció de metàfores per a la comprensió hi té un paper

destacat no només l'experiència sinó també la pròpia acció ja que la discussió és, pròpiament, una acció al món amb els altres reals.

Seguidament, un cop establerta la base fonamental de la teoria i la tipologia de Lakoff i Johnson d'allò que anomenen metàfora conceptual —concepte més destacable del llibre—, els autors estableixen que la metàfora permet entendre un domini de l'experiència en termes d'un altre fent el que anomenen una projecció (*mapping*) dels elements constitutius del domini origen als del domini destí o objectiu. Des de tipus naturals d'experiència (cos, acció física, interacció amb altres) sorgeixen orientacions (objectes, substàncies, viatges, guerra, edifici, etc.) que usem en altres àmbits de l'experiència més difusos: emocions, temps, idees, enteniment, treball, felicitat, etc. Els primers estan suficientment organitzats com per estructurar la resta d'experiències a partir de la nostra pròpia interacció amb ambdós àmbits. Per als autors, doncs, en tant que tot es basa en l'experiència interaccional, els conceptes són sempre "oberts" (Lakoff i Johnson 1980, reed. 2003: p. 124).

La idea segons la qual el que cerquem mitjançant la metàfora és establir o descobrir semblances farà que la majoria de metàfores noves es donin entre les estructurals, ja que és aquí on es poden trobar semblances entre entitats diverses, tot i que el seu fonament bàsic continuarà essent ontològic o orientacional. Establir aquestes semblances serà el que farà treballar principalment la nostra imaginació —que torna, doncs, a tenir un paper fonamental en el coneixement—, ja que per a establir-les cal fer-se una imatge —ni que sigui vaga i difusa— dels objectes en qüestió, és a dir, caldrà fer-se presents dues realitats —segurament una d'elles absent o no física— per tal de comparar-les, ja que el concepte o paraula no poden ser la font de la semblança originària sinó només el seu desenvolupament en una reflexió lingüística posterior. La imatge —apareguda en el terreny de la intuïció prereflexiva, en el nivell inconscient tants cops citat per Lakoff i Johnson en tots els seus textos— iniciarà la comprensió, la qual serà desenvolupada posteriorment amb l'establiment —ara ja sí, reflexiu— de noves imatges i metàfores que formaran un sistema conceptual comunicable diversament al final del procés.

Finalment, doncs, la funció primària de la metàfora és la "comprensió parcial d'un tipus d'experiència en termes d'un altre" (Lakoff i Johnson 1980, reed. 2003: p. 154), i ha de ser parcial perquè les metàfores seleccionen una part de l'experiència i la destaquen, tot amagant-ne una altra,

ja que la imaginació és incapaç d'establir el món com a totalitat sinó és com a fons de la imatge seleccionada.

Així doncs, Lakoff i Johnson afirmen cercar una tercera via entre objectivisme i subjectivisme que reculli del primer les idees de ciència, veritat, racionalitat, precisió, justícia i imparcialitat, i del segon les emocions, la intuïció, la imaginació, la humanitat, l'art i la idea de veritat més elevada. Ells anomenen a aquesta síntesi del pensament la síntesi experiencialista.

Un cop lligades, com hem vist, raó i imaginació, els autors es mostren d'acord que la comprensió és "per a una persona" (Lakoff i Johnson 1980, reed. 2003: p. 227), que "té sentit per a un individu" (Lakoff i Johnson 1980, reed. 2003: p. 227) que "fa servir la comprensió com a font primària de la imaginació per mitjà de la metàfora" (Lakoff i Johnson 1980, reed. 2003: p. 228), però no cauen en el subjectivisme pel "seu refús de la idea romàntica segons la qual la comprensió està completament lliure d'imposicions" (Lakoff i Johnson 1980, reed. 2003: p. 228).

Finalment, els autors tanquen el text amb un Post-scriptum del qual cal citar un fragment per tal de veure on rau finalment el coneixement per a ells: "però les metàfores no són simplement coses que s'hagin de superar; per superar les metàfores, de fet cal usar altres metàfores. És com si la capacitat de comprendre l'experiència mitjançant metàfores fos un més dels sentits, com veure, tocar o escoltar, com si les metàfores proporcionessin l'única manera de percebre i experimentar moltes coses en el món. La metàfora és una part del nostre funcionament tan important com el nostre sentit del tacte, i tan preciosa com aquest" (Lakoff i Johnson 1980, reed. 2003: p. 239).

Així, doncs, per resumir, la metàfora és la via de comprensió i coneixement bàsica, amb totes les implicacions que això té a tots els nivells, especialment a nivell psicològic pel que fa al paper de la imatge en el procés de construcció del sentit, tot i que no podem oblidar les implicacions a nivell d'acció que també presenta la teoria.

La majoria de bibliografia dedicada a la metàfora conceptual de Lakoff i Johnson destaca dos factors: que el lligam s'estableix entre un domini i un altre unidireccionalment i que el context no té res a dir-hi. En cas que la teoria defensés això no la podríem usar amb els nostres propòsits, però és ben evident, amb una lectura atenta dels textos de Lakoff i Johnson —i de Lakoff amb d'altres col·laboradors— que en la construcció d'una metàfora hi té lloc més d'un domini: casos analitzats a Lakoff i Turner (1989) —sí, efectivament, un dels creadors de l'altra teoria que analitzarem— fan



clara la presència de diversos dominis metafòrics i metonímics per crear nous sentits. I, per altra banda, ja a Lakoff i Johnson (1980), en parlar de l'exemple de metonímia "please sit in the apple-juice seat" destaquen la importància que en ocasions té el context (Lakoff i Johnson 1980, reed. 2003: p. 12) i la situació.

Essent així, doncs, aquesta teoria es mostra clarament compatible amb el que desitgem: mostra una presència del cos indubtable, destaca el paper de la imaginació —lligada a l'emoció per l'acció—, dóna importància al context i ofereix la possibilitat de barrejar diversos dominis<sup>28</sup>.

## 2.2. La teoria de la IC de Fauconnier i Turner

Passem, doncs, a examinar la teoria de la integració conceptual de Fauconnier i Turner, que es presenta com un dels camps més ben preparats i desenvolupats<sup>29</sup>, no només per entendre el funcionament de la metàfora, sinó també el funcionament del pensament en general pel que fa a la metonímia, la categorització, les frases fetes, els contrafactuals, el pensament alternatiu, l'examen de possibilitats, etc.

És per aquesta obertura de possibilitats d'anàlisi lingüística com a declaració d'intencions, capaç d'anar més enllà de la metàfora que, en primer lloc, ens inclinem per aquesta teoria a l'hora de portar a terme la nostra anàlisi, ja que també nosaltres anem més enllà de la metàfora cap a la catacresi que representa una frase feta, de la qual suposem oblidat el sentit *input* originari i de la qual només captem el seu sentit ja figurat, no pas el literal —cosa que és realment així en situació "normal", com veurem, però no pas en les situacions igual de reals que les "normals" de les quals volem parlar nosaltres.

<sup>28</sup> Per a crítiques diverses a la teoria de Lakoff i Johnson es pot consultar: Keysar et al. (2000), Jackendoff i Aaron (1991) o Leezenberg (2001), aquest darrer també repassa la teoria de Gibbs sobre les frases fetes.

<sup>29</sup> El conjunt de la seva obra citada a la bibliografia i webgrafia mostra l'abast de la proposta. Per a apropar-se a l'abast de la teoria pel que fa a l'estudi de la gramàtica es pot consultar Fauconnier i Turner (1996).

Per oferir, tal com hem fet amb la teoria de Lakoff i Johnson de 1980, un breu resum de la teoria de Fauconnier i Turner, podríem afirmar que aquesta prové de la teoria de Models Cognitius Idealitzats (ICM) de Lakoff<sup>30</sup> i de la teoria dels espais mentals del propi Fauconnier<sup>31</sup>.

El cos de la teoria consisteix a dir que a partir de dos (o més) espais *input*<sup>32</sup> es dona un espai GENÈRIC (també anomenat MARC en ocasions) on es comparteixen els elements<sup>33</sup>.

Posteriorment, trobem projectat —la reiteració del concepte de projecció (“mapping”) mostra clarament el lligam entre les dues teories— l'espai BLEND (barreja) on es dona el raonament en la seva forma de donació de sentit a noves experiències, ja siguin d'acció (jugar a bàsquet amb la paperera<sup>34</sup>), de contrafactuals (són nombroses les frases que inicien “si...” analitzades pels autors, el

<sup>30</sup> Les referències constants per part de Fauconnier i Turner a les anàlisis de Lakoff, per exemple la d’“Anger” portada a terme a Lakoff (1987), mostren la dependència de les dues teories. Tot i que també es parla de raó encarnada, per exemple al text de Fauconnier (2001), lligant-nos així a les teories de Mark Johnson. El fet que molts cops la integració sigui inconscient també ens porta a pensar en els textos de Lakoff i Johnson, especialment Lakoff i Johnson (1999). Aprofitem aquest punt del treball per oferir les reflexions que Lakoff i Johnson donen a l’Afterword a l’edició de 2003 de Lakoff i Johnson (1980) sobre la teoria de Fauconnier i Turner, tot sabent que Lakoff té un text produït conjuntament amb aquest darrer —Lakoff i Turner (1989)—, al qual es remet al llarg de tot l’Afterword diverses vegades, especialment per referir-s’hi com a mostra de l’anàlisi de la metàfora poètica i a la combinació de metàfores simples per formar-ne de complexes i a la combinació entre metonímia i metàfora. Aquestes reflexions han d’acabar d’oferir les relacions que s’estableixen entre les dues teories en els dos sentits i per situar la nostra proposta. Al llarg de l’Afterword Lakoff i Johnson ens remetent a la Neural Theory of Language (desenvolupada juntament amb Feldman) com a nou paradigma a seguir (remeten per a una anàlisi completa a Lakoff i Johnson (1999) i a un text futur de Lakoff amb Feldman que finalment ha aparegut amb l’única autoria de Feldman). Lakoff i Johnson destaquen així una proximitat entre la teoria de la Integració Conceptual de Fauconnier i Turner i la Neural Theory en el sentit que totes dues es basen en el principi d’invariància i en el paper de la imaginació, tot i que les projeccions en les dues teories són conceptuals o directament neuronals i elèctriques, doncs. Sembla que per a Lakoff i Johnson la teoria de Fauconnier i Turner no és res més que una part del desenvolupament possible de la Neural Theory, que és en realitat la base profunda de pensament i llenguatge. Lakoff i Johnson creuen, doncs, que la teoria de la IC és molt lligada a casos excessivament concrets en què hi té un paper la imaginació en general (cosa que inclou, doncs, els casos metafòrics també). En tot cas, no és posada en dubte la realitat psicològica de la integració conceptual per als casos plantejats per Fauconnier i Turner i, així doncs, es creuen compatibles. Nosaltres ens situem, doncs, en aquesta línia de pensament tot declarant que la teoria de la IC ens sembla més vàlida pel seu dinamisme i pel fet que clarament accepta més de dos *inputs*, cosa essencial per a nosaltres donada la importància central que donem tant al context com a l’emoció.

<sup>31</sup> Exposada a Fauconnier (1984). Coulson destaca aquest punt en tots els seus textos. Vegeu Coulson i Fauconnier (1999), o Coulson i Oakley (2000), per exemple.

<sup>32</sup> Normalment de diferent domini conceptual o semàntic, lligat així al salt físic-abstracte de Lakoff i Johnson.

<sup>33</sup> La hipòtesi de la invariància de Lakoff i Johnson es mostra plenament vigent en aquest marc, doncs, ja que els elements en l’espai genèric han de mantenir la mateixa estructura primària lligada a un esquema d’imatge, com per exemple contenidor o camí.

<sup>34</sup> Exemple citat en el text de Coulson i Fauconnier que acabem de citar.

cas més famós és "si Clinton fos el Titanic, l'iceberg s'enfonsaria"<sup>35</sup>), problemes lògics (l'exemple del monjo budista a Fauconnier i Turner (1998) és clar al respecte), etc.

El gràfic següent intenta reproduir aquesta idea de projecció selectiva d'elements significatius.

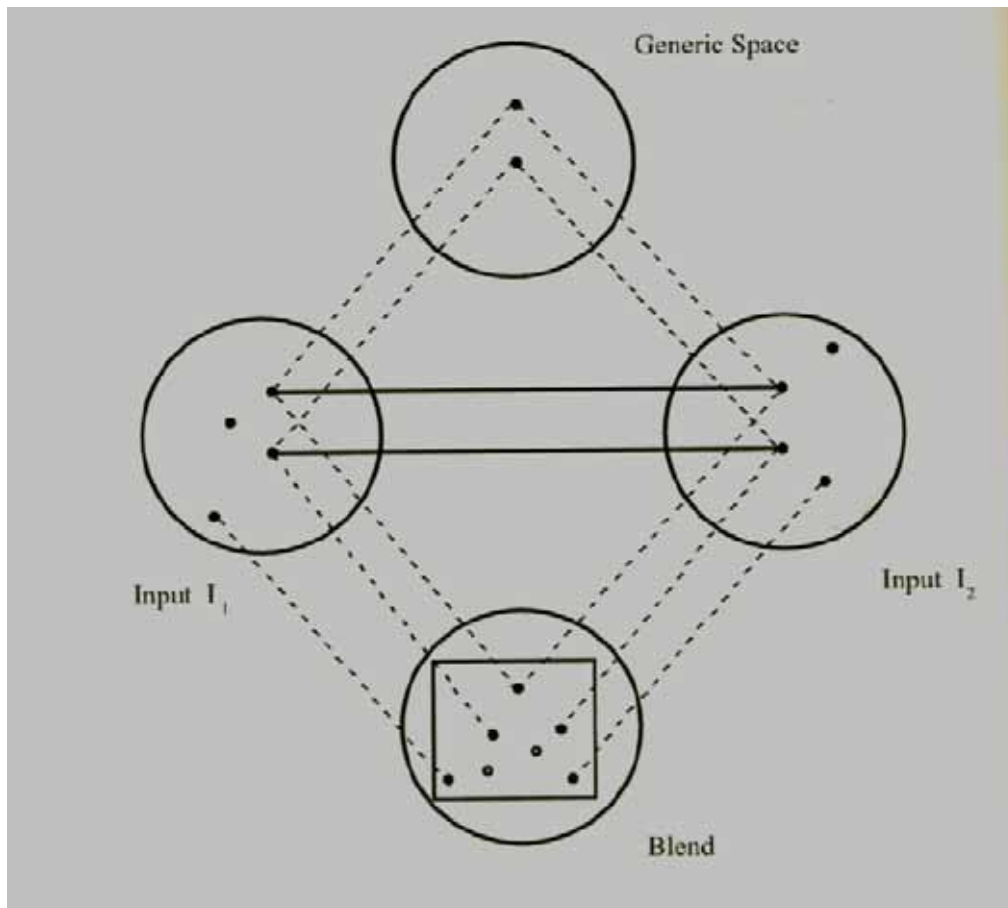


Fig. 1. Esquema de la teoria de Fauconnier i Turner.

Per part nostra, l'exemple examinat per Turner a la segona de les conferències del Collège de France ens sembla força clar al respecte de la donació de nous sentits de la qual acabem de parlar<sup>36</sup>. Quan diem "aquest cirurgià és un carnisser" trobem dos *inputs*: cirurgià típic i carnisser típic, en un espai GENÈRIC trobem una persona a la qual atribuïm qualitats i, finalment, un espai selectiu de barreja o integració conceptual rep el nou sentit d'"incompetència" en visualitzar un cirurgià típic

<sup>35</sup> Analitzat a molts textos, destacant el text de Fauconnier i Turner (1998).

<sup>36</sup> I aquesta donació de nous sentits serà bàsica per entendre el retorn a l'*input* original que suposa la comprensió de les frases fetes motiu d'anàlisi en les situacions presentades.

funcionant no pas com s'espera que ho faci sinó com esperariem que ho fes un carnisser típic. Trobem, doncs, correspondències o projeccions selectives entre espais de dominis diversos (típic de la metàfora) o d'un mateix domini (típic de la metonímia) en un espai integrador (BLEND) que dona una estructura emergent amb sentit propi, ja que la incompetència no es trobava en els espais inicials de cirurgia típic i carnisser típic<sup>37</sup>. Aquesta projecció, doncs, no es donarà tan sols en metonímia i metàfora sinó que es donarà també en la comprensió de qualsevol nivell de llenguatge figurat o que faci intervenir diversos espais mentals: contrafactuals, desitjos, imatges possibles, frases fetes, etc<sup>38</sup>.

Així, doncs, trobem apropiada aquesta teoria perquè permet, en primer lloc, una anàlisi de fets lingüístics diversos de la metàfora, anem més enllà també de la metonímia, i arribem, doncs, als *idioms*, contrafactuals, etc<sup>39</sup>.

Però, en segon lloc, la trobem també encertada perquè ens permet una certa dinàmica en les projeccions, de manera que parts d'aquesta quedin en una determinada situació inconscient o simplement latent<sup>40</sup> i que despertin en altres situacions, mentre que la relació entre les dos dominis —origen i destí— en la teoria de Johnson i Lakoff, segons es diu en la majoria de textos dedicats a ells, es donava en un sol sentit i en forma d'estat de coses, sense dinamisme propi lligat a la situació concreta. L'obertura d'espais proposada per Fauconnier i Turner permet incloure la situació real i l'emoció com a dos *inputs* més.

<sup>37</sup> El mateix Turner (1996) fa referència a la teoria de Lakoff i Johnson i l'explica dient que aquests, com a única diferència amb la teoria de Fauconnier i Turner, no destaquen l'espai barrejat ni el genèric sinó només l'origen i el destí, i que això els impedeix el dinamisme de la teoria de Turner i Fauconnier. És aquest dinamisme, entre d'altres coses, el que ens ha portat a adoptar el seu model, ja que ens permet —com ja hem comentat— introduir nous espais en el processament del significat.

<sup>38</sup> Convidem tothom, òbviament, a fer un repàs pels diversos textos d'aquests autors, carregats d'exemples molt il·lustratius i clars per tal d'entendre el funcionament de la nostra ment en la integració conceptual. Tot i això, avisem que molts cops usen els mateixos exemples i a voltes els textos es fan excessivament repetitius. Per fer-se una idea del conjunt de la teoria es poden consultar, especialment, els textos de Turner que apareixen a la seva web, destacant les conferències al Collège de France per l'accessibilitat dels exemples tractats, tot i que són els mateixos en la majoria de textos dels dos autors. Tot i això, els documents de Fauconnier sol o dels dos en conjunt a les seves webs són tots ells molt aclaridors al respecte. També és molt recomanable el text Fauconnier i Turner (2002), ja que és el darrer gran text dels autors i recull les idees centrals que han tractat fins a dia d'avui en textos diversos més breus.

<sup>39</sup> A Fauconnier i Turner (2006) afirmen anar en més profunditat en l'anàlisi de la teoria de la metàfora conceptual, ells mateixos, doncs, no consideren anar en contra de la teoria de la MC. Al respecte ja hem comentat anteriorment la postura de Lakoff i Johnson sobre la teoria de la IC.

<sup>40</sup> Lakoff i Turner comparteixen idees a Lakoff i Turner (1989) afirmant que el processament de les metàfores és comú, inconscient i automàtic, ja que es troba profundament tipificat per la cultura o per la semblança física entre els éssers humans.

És com si, en un determinat sentit, els punts que queden sense lligam en la Fig. 1 des dels *inputs* a l'espai barreja poguessin ser activats en determinades situacions concretes, posant així a prova la consistència de l'ús del llenguatge en determinades situacions.

Per altra banda —i finalment— la teoria de Fauconnier i Turner ens permet entendre com les projeccions poden restar incompletes i donar lloc a nous sentits a mesura que s'usa, fusionant *inputs*, deslligant-los més endavant, creant noves fusions d'elements o, fins i tot, fent el camí de tornada i veient com el llenguatge figurat creat des d'una situació física o cultural dóna lloc a nous usos del llenguatge quotidià literal.

És en base a aquestes característiques que acabem de destacar que creiem que, com a mínim per a l'anàlisi que ens hem proposat<sup>41</sup>, ens cal abandonar la teoria de Lakoff i Johnson —tot i que continuarà essent-ne el fonament complementari darrer<sup>42</sup>— i endinsar-nos en la que defensen Fauconnier i Turner per tal de tenir èxit en la recerca que ens plantejem en la propera part del treball<sup>43</sup>.

### 3. metàfores i frases fetes que fan mal

Ens endinsem ja, doncs, en la part central del treball: l'anàlisi de les frases fetes que ens ha de servir per plantejar la nostra idea de les metàfores i frases fetes que fan mal<sup>44</sup>.

<sup>41</sup> I l'anàlisi mateixa un cop presentada ens ho farà ben evident.

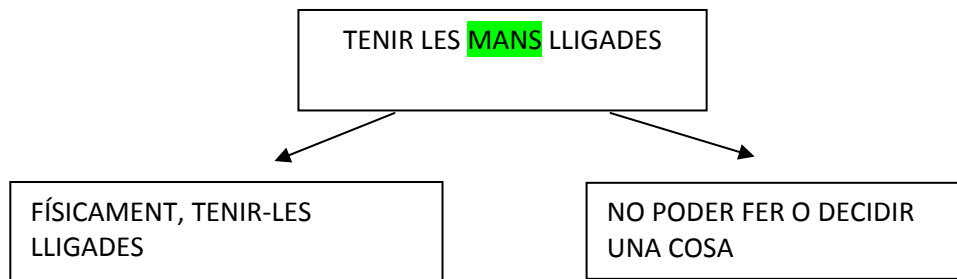
<sup>42</sup> D'entre els textos que destaquen la complementarietat entre les dues teories cal citar Grady, Oakley i Coulson (1999), on també es destaca la importància del context, i Gilbert (2000).

<sup>43</sup> Tot i això recordem la validesa de la teoria de Lakoff i Johnson per a viatges d'allò físic a allò metafòric. El nostre Treball de Final de Carrera de Filologia Catalana —un resum de qual es pot trobar referenciat a Pérez (2007)— centrat en el vocabulari d'Internet és una bona mostra de les possibilitats que encara ofereix la teoria de la Metàfora Conceptual de Lakoff i Johnson.

<sup>44</sup> Els comentaris que oferim en aquesta part del treball han pogut ser testats en un experiment en què es demanava als participants (24 en total d'entre 26 i 58 anys) que comentessin el processament del sentit (figurat o literal, rapidesa, durabilitat i emotivitat) de frases fetes en diverses situacions normals i anòmales. El conjunt dels resultats dóna base clarament al que comentem: en situació normal es dóna majoritàriament accés ràpid al sentit figurat i amb una emotivitat baixa, mentre que les situacions anòmales donen una emotivitat més alta que retarda l'accés als significats, majoritàriament ordenats figurat-literal, però en tots els casos passant pels dos.

### 3.1. Plantejament general

Partim de la situació que la frase feta presenta dos significats possibles, un de figurat —que la teoria clàssica dels *idioms* considera no deduïble del conjunt de paraules que el formen— i un de literal —lligat a les paraules concretes que el formen i que, en principi, ens sembla que no processem a l’hora de processar les frases fetes en conversa. Tenim, així, doncs, dos camps, marcs o *inputs* que remetent a dos significats possibles d’un mateix conjunt de paraules. Podríem representar-ho així, utilitzant un exemple<sup>45</sup>:

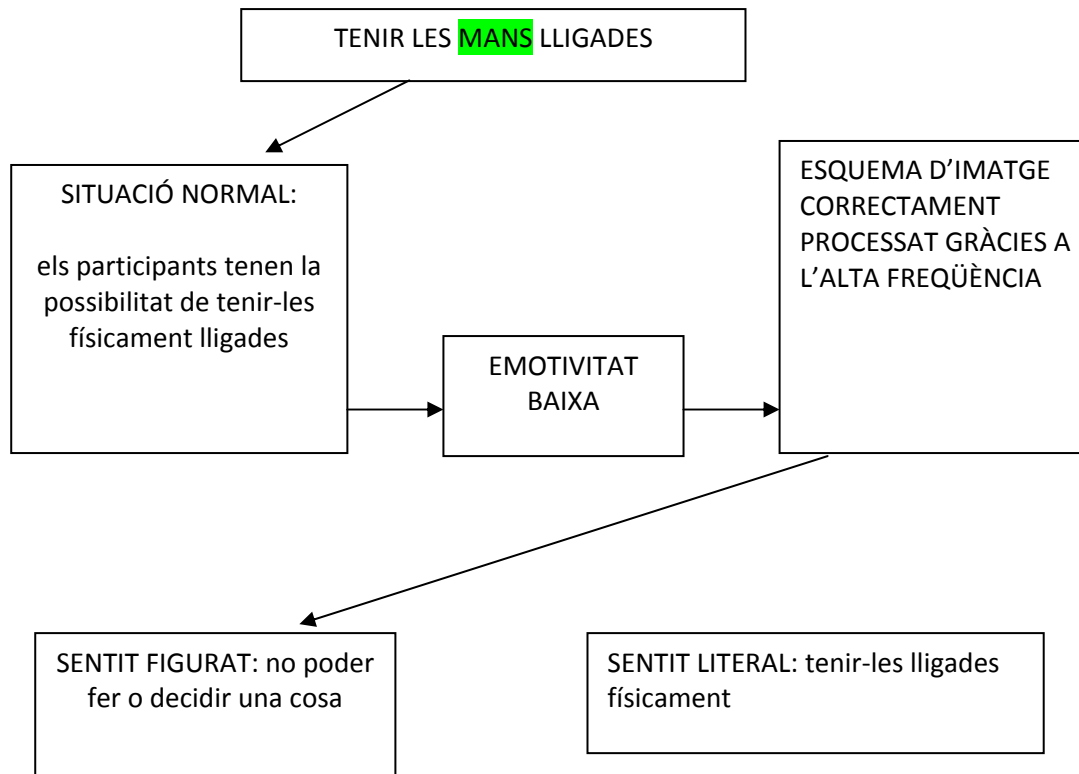


Les situacions normals en què habitualment percebem o sentim aquestes frases fetes es produeixen en un context en què el sentit físic o literal de la frase és respectat per part dels participants en la conversa, és a dir, no en el fet de donar-se el sentit literal exactament sinó perquè hi ha la possibilitat que aquest sentit es doni en un esquema d’imatge del cos complet<sup>46</sup>. La més alta freqüència d’aquesta situació i el fet de ser la “normal” per a l’aprenentatge de l’ús de les frases fetes és la que

<sup>45</sup> Tenim una esplèndida anàlisi de les frases fetes relacionades amb les mans a Kövecses i Zsabó (1996). Per a altres metàfores i metonímies relacionades amb parts del cos es pot consultar Bílková (2000). Per altra banda, cal destacar ja la impossibilitat que presenta el cervell per processar els dos sentits alhora, tal com succeeix amb les imatges ambigües —força conegudes per tots— que el cervell només pot llegir alternativament en una de les dues formes possibles. Amb el processament de la frase feta trobem el mateix principi: la mateixa frase no pot ser processada en els dos sentits més que de forma alternativa o successiva, no alhora. L’aproximació cognitiva segons l’esquema figura/fons sembla, per tant, mantenir-se també en la situació que examinem. Si la situació fos tan simple com mostra aquest esquema, la teoria de Lakoff i Johnson ens seria del tot vàlida per ella sola, però creiem fermament que cal introduir altres variables en el processament.

<sup>46</sup> Parlem aquí d’esquema d’imatge més enllà de l’esquema primari en què una figura és situada en un fons determinat (esquema del contenidor, del camí, etc. on una determinada cosa és situada en un fons). Aquí ens referim ja a l’esquema mediat semànticament pels elements de la frase. En l’exemple que examinem es donaria un esquema de moviment impedit (perllongació del cos que no es pot produir) per oposició externa. La situació “anormal” donaria lloc a un nou esquema d’impossibilitat de moviment per manca d’elements (en aquest cas les mans), esquema diferent de l’anterior, doncs, ja que manca l’oposició externa.

marca finalment que en aquesta normalitat es doni una baixa emotivitat i un accés ràpid i “directe” al sentit figurat de la frase feta. Podríem, doncs, resumir aquesta situació normal de la següent manera, utilitzant encara el mateix exemple<sup>47</sup>:

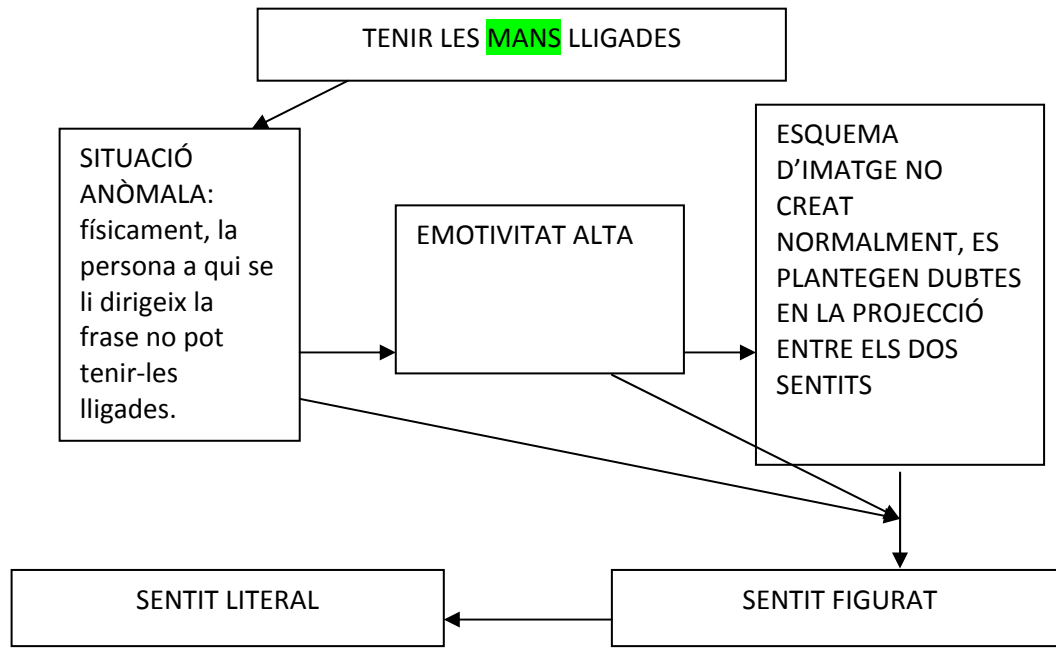


El sentit literal de la frase queda, doncs, sense accés final per part dels participants en la conversa i la relació entre els dos significats queda adormida, en estat d'hivernació, tot i ser-hi i ser la base que en la creació de l'esquema d'imatge ens ajuda a arribar al sentit literal, ja que el pas per cada una de les paraules és inevitable en la pròpia percepció. És la manca d'emotivitat i el fet que la situació normal sigui la més freqüent i la que va donar lloc a l'aprenentatge inicial del sentit figurat de la frase el que determina, tal com es comenta a Tomasello (2003), un cert automatisme<sup>48</sup> d'accés a significats per a construccions determinades, com és ara el nostre cas de les frases fetes.

<sup>47</sup> Marquem amb color la paraula clau de l'*idiom*. És en aquest sentit de participació activa del context i de l'emotivitat en el processament de la frase feta que defensem la validesa de l'aproximació de Turner i Fauconnier al llenguatge, potser fins i tot anant més enllà del que ells proposen en la nostra lectura àmplia.

<sup>48</sup> Un dels temes centrals també de la bibliografia cognitivista, tal com destaca Taylor (2002).

Ara situem la mateixa frase en el context anòmal en què la persona de la qual es diu que té “les mans lligades” no té mans.



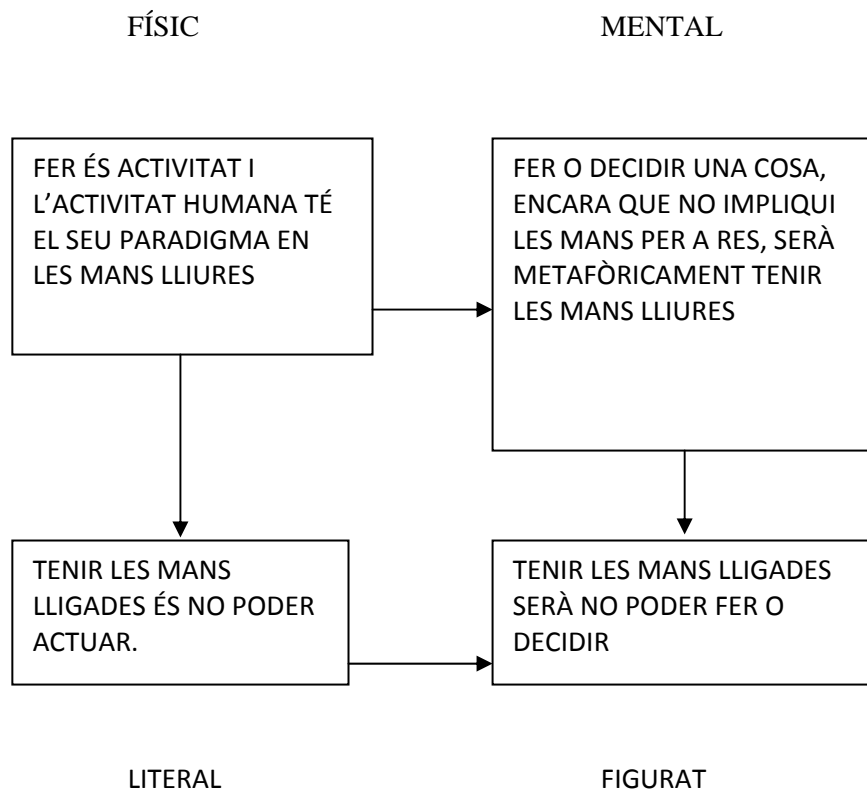
Intentarem, doncs, tot seguit, explicar aquest esquema destacant totes i cada una de les parts que el componen<sup>49</sup>. El fet que la situació sigui anòmal ja ens ha de destacar el fet que la seva freqüència sigui baixa i que no sigui la situació de normal adquisició del significat de la construcció. Aquesta anomalia funciona —a nivell intuïtiu, immediat, actuant com un nou automatisme per sobre del que es donaria en la situació normal—, tal com se'ns comenta a Damasio (2005), com a EEC, és a dir, Estímul Emocionalment Competent<sup>50</sup> i provoca ja per ell sol un trastorn en el cervell que porta el subjecte a processar de forma diferent a l'habitual la construcció i arriba així al seu sentit literal fixant-se especialment en el paper que ha tingut la paraula clau de l'*idiom*. En l'intent per crear un esquema d'imatge que permeti l'accés al significat figurat de nou, el subjecte es troba amb la impossibilitat d'establir la projecció entre els dos dominis, de manera que planteja, de nou, dubtes

<sup>49</sup> No descartem, i fins i tot ens sembla factible, que tant en l'emissor com en el receptor es produeixi un efecte de realimentació en el sentit que en primer terme es produeixi el processament tal com hem mostrat en la situació “normal” i que, posteriorment, en notar el desajustament amb la realitat física i en despertar-se l'emoció, es produeixi un nou processament en el sentit que acabem d'indicar per a situacions “anòmales”.

<sup>50</sup> En anglès Damasio l'anomena ECS (Emotionally Competent Stimulus).



sobre l'accés final al significat i el retarda. A més, aquests dubtes generen un intent conscient de justificació (més ràpid i intuïtiu per a frases fetes lligades a fets físics i més lent per a fets socials o culturals que típicament donen lloc a l'humor o a la paradoxa buscada més que no pas al sentiment que hem anomenat "fer mal"<sup>51</sup>), és a dir, que faci evident que no es volia fer referència al sentit físic-literat de la frase sinó tan sols al figurat<sup>52</sup>. D'aquesta manera se'ns fa més transparent el sentit de la frase en concret, encara que sigui a un nivell intuïtiu i pre-teòric. En el cas que analitzem se'ns fa més clar en aquest segon cas anòmal que hi ha un esquema d'imatge de projecció clara entre els dos nivells de sentit, que en aquest cas implica una metàfora, tot i que podria, com veurem, implicar una metonímia o una altra figura:



<sup>51</sup> Pensem en frases com "no en sap de la missa la meitat" referida a un capellà o "el teu paper és important" escrita en els contenidors de paper, per exemple, tot i que bona part de l'humor televisiu es centra en aquest efecte buscat (pensem en programes com Polònia, Vaya semanita, etc.).

<sup>52</sup> És el moment que intuïtivament vivim com a pronunciació de la frase "ho sento, no volia dir això, volia dir...".

És aquesta relació entre els dos sentits la que, finalment, demostra que el sentit de les frases fetes examinades en aquest treball (com a mínim, ja que el podríem fer extensiu a noves frases fetes fixant-nos en altres efectes de processament) és motivat i deduïble de les seves parts, especialment fixant-nos en la paraula clau i en els esquemes d'imatge despertats emotivament per les situacions anòmales que estem presentant<sup>53</sup>.

És, però, una teoria reflexiva posterior la que determinarà les projeccions de forma clara i n'establirà els paral·lelismes de forma definida, ja que tot el que hem mostrat fins ara es dona únicament a nivell intuïtiu o prereflexiu, tot i que està clar per a cada persona posada en aquestes situacions a quin dels dos significats es volia referir intencionalment en pronunciar la frase feta en qüestió<sup>54</sup>.

### 3.2. Anàlisi i comentari d'alguns exemples

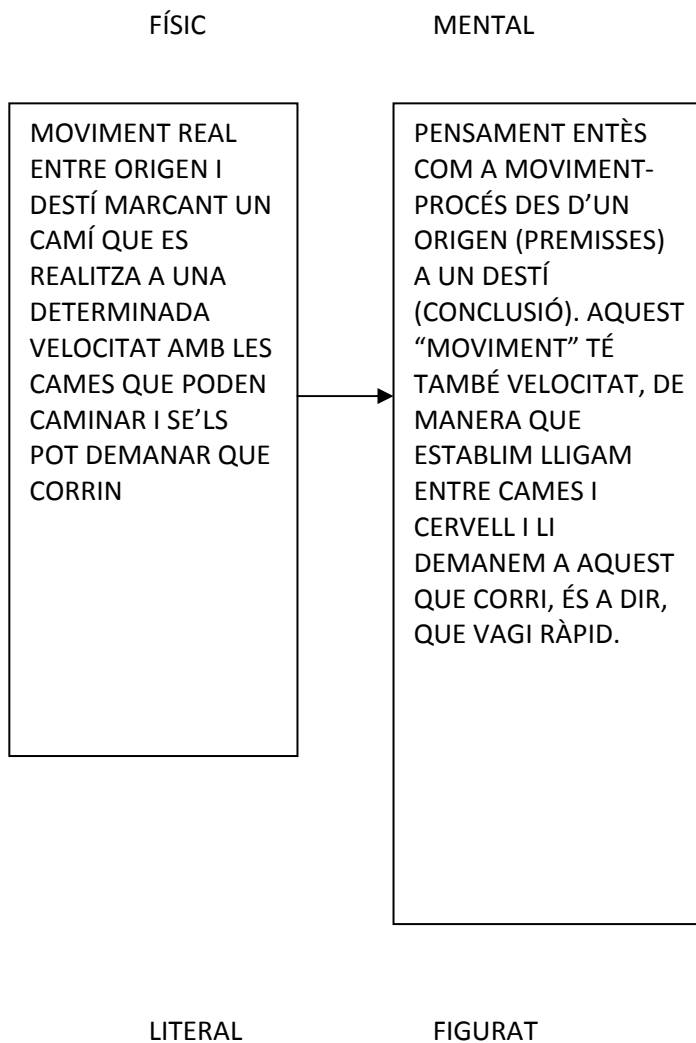
Anem, tot seguit, a examinar des del punt de vista que acabem de presentar, algunes de les frases fetes que produeixen, al nostre entendre, l'efecte que hem descrit<sup>55</sup>.

<sup>53</sup> Aquest exemple per si sol hauria de mostrar la validesa de la teoria de la IC de Turner i Fauconnier si acceptem que a més dels dos *inputs* que ells anomenen (literal i metafòric) també intervenen en el processament de la frase el context i l'emotivitat com a dos *inputs* més.

<sup>54</sup> Dins del model memòria-predicció plantejat per Hawkins (2005) —que, per cert, tal com es comenta a Climent (2006) encaixa perfectament en el plantejament general defensat per la lingüística cognitiva pel que respecta al paper de la imatge, a la no-modularitat i a l'inconscient entre d'altres coses—, diríem que l'aprenentatge de la construcció com a seqüència, en produir-se freqüentment en un context "normal" provoca una memòria establerta que suscita unes projeccions també "normals", de manera que no es computa de nou el significat sinó que s'accedeix al significat figurat après, directament recuperat de la memòria. Aquesta "normalitat", però, es converteix en computació de cada una de les parts de la seqüència quan la situació física no respon a l'*input* originari i ens desperta una emoció que ho trastoca tot. El model de Hawkins, doncs, ens serveix aquí per mostrar com una "normalitat" d'extracció de la memòria passa a "anormalitat" de recomputació quan la predicció de sentit es mostra ineficaç o torbadora emocionalment. És en aquest mateix sentit que Langacker ens parla de la "rule/list fallacy" que oposa artificialment "storage" i "computation", el primer amb menys esforç i més ràpid i el segon més lent i amb més esforç. Que sapiguem la regla no vol dir que no puguem, en la majoria de casos, extreure l'element d'una llista ordenada a la memòria. Per exemple en el cas del plural: que puguem fer un nou plural aplicant la regla "+s" no vol dir que processem cada plural amb la regla sinó que els prenem d'una llista en la majoria de casos.

<sup>55</sup> En l'apèndix es dona una llista força completa de les frases fetes que produeixen l'efecte. Intentarem en aquesta part del treball plantejar exemples de les diverses tipologies descobertes. Alguns dels *idioms* anglesos examinats a Mateu i Espinal (2007) donarien també el mateix resultat, tot i que en aquest text se centrin els autors en el paper de la metàfora com a limitadora de l'aspecte.

Quan usem l'expressió "corre" referida a una activitat mental, en situació normal accedim al significat "cal fer-ho ràpid". En el moment en què la usem amb una persona sense cames o simplement amb impossibilitat de moviment físic mitjançant les cames es produeix l'efecte que la frase actua com a EEC i intentem tot seguit construir l'esquema d'imatge i la projecció per justificar que no volíem dir una cosa sinó l'altra, de manera que se'ns fa evident el següent lligam metafòric:

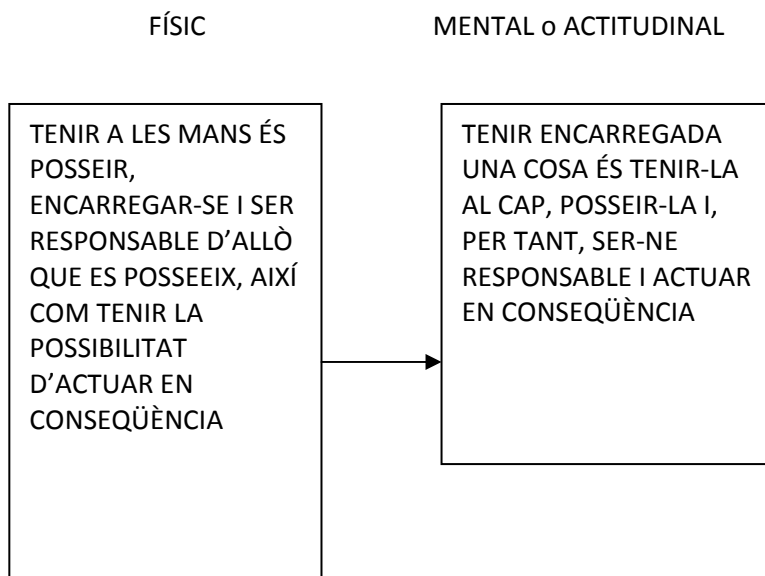


La projecció entre els dos sentits es dona de forma "hivernant", "adormida" en el cas freqüent de la situació normal però es presenta clarament en la reflexió posterior a la situació anòmala, ja que el

processament de les paraules (en aquest cas paraula) clau en el seu sentit literal es dóna com a problemàtic i emotivament potent.

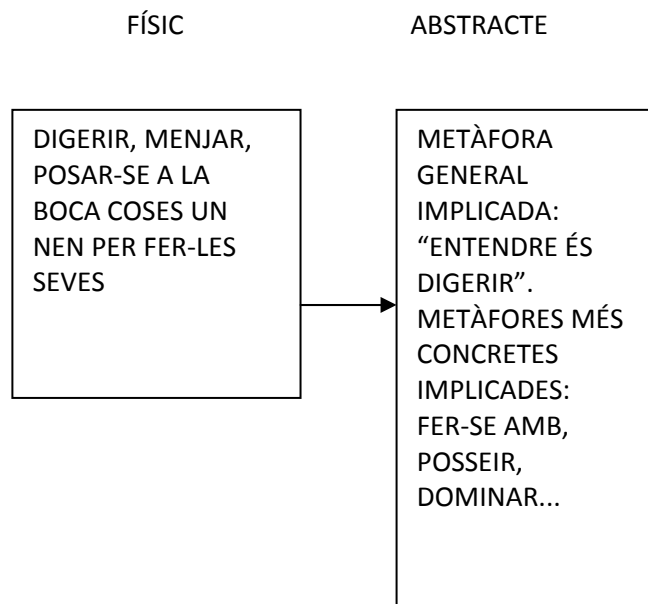
En el cas de la frase “no tornaràs a posar els peus aquí” pronunciada a algú que no té peus despertem el següent lligam o projecció metonímica —clarament motivada, per altra banda, ja que “estar en un lloc” és “ocupar un espai”, cosa que típicament l'ésser humà realitza estant dret en un lloc, és a dir, tenint els peus a terra i el cos en posició vertical, de manera que el contacte amb l'espai ocupat es realitza físicament (sòlidament) amb els peus, ja que també hi ha ocupació de l'aire per part de la resta del cos— que relaciona una part del cos com a símbol de la totalitat de l'ésser humà: peus per cos sencer. En situació normal processem el lligam directament, de forma adormida, i accedim al sentit “tu no tornaràs aquí” sense problemes a través de la totalitat de la construcció per automatisme de la freqüència, mentre que en situació anòmala processem la paraula clau en el sentit literal i establim el lligam per tal de poder fer el gest de “jo no volia dir això”.

El cas de les mans lligades ja l'hem explicat amb deteniment, de manera que el deixem i ens referim, per tractar alguna de les frases amb les extremitats superiors com a paraula clau, a la que afirma que deixem una cosa “en bones mans”. En aquest cas, el fet de dir-la a algú que no té mans, encara que sigui referint-nos al sentit d’“encarregar una feina” (sentit clarament figuratiu), desperta emotivament el lligam següent nascut, de nou, de la metàfora, per tal de processar el significat literal i poder justificar que es volia dir el figurat:



La situació anòmala, de nou, ens posa en disposició d'examinar i descobrir projeccions que en la situació normal, per la freqüència i l'aprenentatge, passen desapercebudes, tot i que, com ja hem comentat, aquest examen i descobriment es realitza a nivell intuïtiu principalment.

Passem ara a examinar una frase relacionada amb la boca i l'alimentació. La frase "menjar-se el món" remet a un afany de poder o d'aconseguir (fer meus) uns determinats objectius, però pronunciada en la següent situació provoca un alentiment clar en el processament i ens fa més clares les projeccions implicades: imaginem un nen de l'Àfrica, en una zona de profunda pobresa i on els aliments són escassos, si algú pronuncia la frase, referint-se a un nen de la zona, "aquest nen es menjarà el món", ràpidament el significat de la paraula clau —que en aquest cas no és una part del cos, tot i que les implica— porta a processar el significat literal dels elements de la frase feta, de manera que passem pel significat de la construcció (que és el que realment volem transmetre) però també processem i creem una imatge mental del significat literal referit als elements de la frase concreta, processament que ajuda a establir, en aquest cas, una metàfora conceptual clara:



Tenim, doncs, dos *inputs* que podem resumir i caracteritzar mitjançant les denominacions de MENJAR i PODER, i com que el primer no es troba cobert en la situació que plantegem, es desperta aquest significat per l'anomalia que representa enfront de les situacions normals en què aquesta

necessitat es troba coberta, que són al cap i a la fi les situacions més freqüents i, a més, les que han permès l'adquisició del significat de la construcció.

La que potser és més corrent, de les situacions que comentem, és la que es produeix en el moment en què usem l'expressió "que no ho veus?" dirigida a un cec. Evidentment que el que volem dir no és si la persona en qüestió ho veu o no, ja que sabem perfectament que no pot veure-hi, sinó que estem fent una realització lingüística concreta que especifica la metàfora conceptual general segons la qual ENTENDRE ÉS VEURE. Obtenir un resultat mental —entendre una argumentació, descobrir una solució a un problema, etc.— és, metafòricament, veure clarament una determinada cosa física. La situació que plantejem desperta el significat originari del terme "veure" pel fet que aquesta realització física originària no es pot donar en el cas de la persona a la qual ens referim, això porta a un processament per parts fins a la paraula clau —que podria ser veure, però també ulls, vista, cec, etc.— i també a processar de nou l'*idiom* com a construcció global, de manera que aquest processament en paral·lel estableix projeccions que ajuden a descobrir la motivació del significat de la construcció mitjançant les seves parts i, en aquest cas, l'establiment de metàfora conceptual (tot i que, com hem vist, pot estar implicada una metonímia o fins i tot una analogia, com veurem més endavant).

Pel que fa a l'apartat d'altres frases relacionades amb el cos ens limitarem a examinar-ne un més, perquè ja hem parlat del cas de "menjar-se el món" que pertany també a aquest apartat: la frase que examinarem és "no tenir un pèl de". Aquesta frase, dirigida a una persona sense cabell, provoca l'efecte que ja hem comentat i, a més, ens permet descobrir l'analogia com a nova eina de creació de projeccions entre el sentit literal i el figurat creant polisèmies motivades. En aquest cas, la projecció es produeix solament per l'analogia que lliga "pèl" —part molt petita del cos humà— amb l'expressió que la substituiria: "una mica". La simple semblança física de la "mica" a la qual ens volem referir amb el "pèl" —petit, prim, fràgil, etc.— porta a la lexicalització de l'expressió "un pèl de" com a sinònima de l'expressió "una mica de". No és fins a la pronunciació de la frase dirigida a algú sense cabells que ens adonem del lligam establert entre els dos sentits: un lligat a la paraula clau "pèl", que, a més, hem de deslligar de la resta de la construcció —"de..."— per tal de poder processar-ne el

seu sentit literal, i l'altre lligat a la construcció lexicalitzada volent significar figuradament "una mica de".

L'anàlisi de les frases referides a la mort és potser la que ens ha de fer adonar més clarament de l'efecte del qual parlem, ja que és, de lluny, el que ens dóna una emotivitat més alta. En aquest cas, a més, la frase de la qual parlarem ens permet novament introduir una nova eina de creació de projeccions, en aquest cas, la hipèrbole. La frase a la qual ens referim és "no matar-s'hi" en la següent situació: estem parlant amb un noi que ha intentat suïcidar-se fa poc temps i, tot encomanant-li una feina, li diem "fes-ho com puguis, no t'hi matis". És evident per a tots que el significat literal —suïcidar-se, és a dir, matar-se— de l'expressió és processat ràpidament després d'un xoc emocional important, cosa que no succeiria en una situació normal, ja que en aquest cas només processaríem el significat figurat de "no portis l'esforç fins a l'extrem". La projecció que fonamenta la polisèmia motivada de la construcció es basa en una metàfora centrada en una hipèrbole que podríem expressar resumidament de la següent manera: UN EXCÉS D'ESFORÇ PORTAT A L'EXTREM ÉS PORTAR LA VIDA A L'EXTREM, ÉS A DIR, ARRIBAR A LA MORT. La projecció, doncs, que no seria en cap cas processada en una situació normal, ja que tan sols es processaria centralment el significat figurat de "no arribar a l'extrem de l'esforç", es descobreix ràpidament mitjançant el xoc emocional que porta a una intuïció del lligam establert entre els dos sentits. En aquest cas tota l'expressió funciona com a paraula clau, cosa que ja passava amb els casos de "corre" i "que no ho veus?".

Finalment, pel que fa a l'apartat final de l'apèndix titulat "Altres", examinarem tan sols un cas més, per tal de mostrar com n'és d'important el context concret —concretíssim diria jo— per al processament de l'*idiom* en qüestió. Es tracta de la frase "baixar del burro", que vaig sentir en el següent context: un programa de notícies comentava que un senyor que tenia animals en una finca els deixava dies sense menjar ni beure i que alguns d'aquests animals havien arribat, fins i tot, a morir. El reportatge va mostrar en un determinat moment la imatge d'un burro lligat a un arbre mort a terra. La narració va continuar comentant el fet que els veïns havien denunciat els fets però que el senyor ho negava i que no "volia baixar del burro". La frase produïa, per tant, el mateix efecte que comentem ja que ens obligava a processar el significat literal de la frase, en aquest cas, però, la projecció que relaciona els dos significats no ens ve donada intuïtivament, ja que el significat de

“baixar” —paraula clau de la construcció idiomàtica— ens dóna un esquema de moviment general lligat, aquest sí, a deixar-se convèncer, a claudicar, etc. però aquesta no és la paraula clau del processament literal, que passa a ser “burro”. Així, doncs, tenim en aquest cas un procés de canvi de centralitat que també era interessant de comentar, ja que l’emotivitat només ens dóna aquells lligams que podem relacionar amb un esquema d’imatge lligat a una projecció metafòrica, metonímica, hiperbòlica o analògica, però només en cas que hi hagi, com veiem, paral·lelisme de paraula clau, no pas quan es produeix un salt en aquest nivell.

## Conclusió

L’anàlisi de les frases fetes en qüestió que acabem de portar a terme ens permet, doncs, de concloure en el mateix sentit que encetàvem aquest breu treball.

Els *idioms* centre del nostre estudi —una petita part dins del conjunt, lligats gairebé tots ells a parts del cos humà o a activitats humanes— provenen d’una tria intencionada amb un objectiu clar, de manera que allò que afirmem sobre el processament dels *idioms* s’ha de circumscriure a aquests i als que puguem trobar una relació clara amb aquests<sup>56</sup>.

Hem descobert —cosa que acabem de comentar— una centralitat important del cos i de les imatges mentals que puguin sorgir a partir o en base a ell —esquemes d’imatge que ens permeten entendre i conceptualitzar les projeccions que establím entre el sentit literal dels elements de la frase feta i el sentit figurat de la construcció. Aquestes projeccions es produeixen per intervenció conceptual de metàfores, metonímies, analogies o hipèrboles.

Aquestes projeccions de què parlem, però, normalment, no apareixen en el processament de les frases fetes a causa de la freqüència d’ús en situacions normals i del fet que les haguem après en situacions en què el significat literal de les paraules dóna accés directe al significat figurat de la construcció pel fet que la realitat física no representa cap ruptura amb allò expressat en les paraules. Així, doncs, reprent el model de Hawkins (2005) —i les indicacions que ja hem comentat de

<sup>56</sup> L’apèndix, tot seguit, intenta oferir una llista força completa.



Langacker (1968)—, en una situació normal —amb clara compatibilitat de l'esquema d'imatge implicat i el que desperta la situació real— no es dona computació dels elements sinó una simple recuperació de la memòria d'una seqüència o construcció que ens remet a un significat figurat complet.

Hi ha, però, determinades situacions “anormals” —no freqüents i allunyades de les situacions en què es produeix l'aprenentatge del seu significat— en què el processament de la frase feta fluctua entre els dos sentits de la frase, fluctuació intuïtiva que ve determinada perquè la realitat física no respon a l'esquema d'imatge origen que planteja la frase —parlar de mans quan un no en té, o de cabells, o nas, o de cames, o de la proximitat de la mort, etc.— i aquest desajustament entre la realitat i els components de la frase és el que provoca una determinada reacció emotiva que porta a la fluctuació de la qual parlem, fluctuació que ens portarà a plantejar intuïtivament la projecció entre els dos dominis de sentit —tot i que, seguint Turner i Fauconnier, hem descobert que els dominis que intervenen en el processament són més: l'emoció, l'esquema, el context, etc. És en aquestes situacions, doncs, que es donarà computació i anàlisi dels elements de la construcció per separat, amb especial interès en la paraula clau de l'*idiom* que és, justament, la que posa en moviment les diverses projeccions dinàmiques que fonamenten la metàfora, metonímia o qualsevol altre mecanisme conceptual implicat.

Així, doncs, afirmem la importància del context en el processament de la frase feta en tant que va lligat a la paraula clau de l'*idiom* i provoca, quan una frase en un context nega existencialment la possibilitat del sentit literal o simplement planteja un desajustament, que processem un sentit —el literal— que en situació normal restaria hivernant o adormit.

És aquest descobriment intuïtiu —que lògicament pot donar pas (com demostra aquest treball mateix) a una reflexió conscient— allò que ens porta a afirmar una certa transparència, composicionalitat i analitzabilitat de les frases fetes.

**Roger Pérez i Brufau**

Consultor de Lingüística General II

Universitat Oberta de Catalunya

[rperezbr@uoc.edu](mailto:rperezbr@uoc.edu)

Apendix<sup>57</sup>

## 1. COS

## 1.1. Extremitats inferiors

- (1) corre<sup>1</sup>
- (2) a aquest pas
- (3) amb un peu a dins i un a fora
- (4) anar coix
- (5) arribar lluny
- (6) no tocar de peus a terra
- (7) no posar els peus
- (8) caminar a peu coix
- (9) fer quelcom amb els peus
- (10) no moure un peu
- (11) tenir cama
- (12) tenir bones cames
- (13) tenir una cama al calaix
- (14) tenir (tants) anys a cada cama
- (15) tallar-li les cames
- (16) no tenir ni cap ni peus
- (17) ballar amb un peu
- (18) amb mal peu
- (19) amb bon peu
- (20) lligat de peus i mans
- (21) amb els peus
- (22) coixejar del mateix peu

## 1.2. extremitats superiors

- (23) tenir les mans lligades
- (24) tenir a mà
- (25) tenir a les mans

- (26) tenir les mans netes
- (27) curt de mans
- (28) deixar a les teves mans
- (29) deixar en bones mans
- (30) donar un cap de mà
- (31) escapar de les mans
- (32) no tenir prou mans
- (33) tenir a la punta dels dits
- (34) amb els braços oberts
- (35) allargar els braços
- (36) donar el braç a tòrcer
- (37) ésser el braç dret d'algú
- (38) estar amb els braços plegats
- (39) tallar els braços
- (40) agafar-se els dits
- (41) alçar el dit
- (42) anar com l'anell al dit
- (43) assenyalar amb el dit
- (44) poder-se comptar amb els dits de la mà
- (45) tenir la mà foradada
- (46) tenir mà esquerra
- (47) tenir bones mans
- (48) caure dels dits
- (49) ésser llarg de dits
- (50) fer córrer els dits
- (51) llepar-se'n els dits
- (52) mamar-se el dit

<sup>57</sup> La majoria de frases recollides en aquest apèndix han estat documentades gràcies al CD d'Espinal (2004) seguint les valuoses indicacions que la pròpia autora dóna en aquest text així com a Espinal i Mateu (2005). Altres frases han estat recollides de converses, programes de televisió i d'altres diccionaris de frases fetes.

<sup>58</sup> La contemplem com a expressió lingüística metafòrica, no com a frase feta —i donem així més sentit al títol del treball. Maria Teresa Espinal ens va fer veure que, tot i que s'ajusta a la majoria de les característiques citades per Nunberg et al. (1994), difícilment seria acceptada com a frase feta pel fet que consta d'un sol element.

- (53) picar els dits
- (54) tenir dits
- (55) tenir els dits llargs
- (56) allargar la mà
- (57) alçar la mà
- (58) donar la mà
- (59) escapar-se de les mans
- (60) estar amb les mans plegades
- (61) fotre mà
- (62) parar la mà
- (63) tenir entre mans
- (64) tenir la mà trencada
- (65) tenir les mans lliures

**1.1. Ulls (vista)**

- (66) que no ho veus?
- (67) a bell ull
- (68) veure de bon ull
- (69) a ull
- (70) costar un ull de la cara
- (71) no veure-hi de cap ull
- (72) obrir els ulls
- (73) tenir mal ull
- (74) no tenir ulls per a veure (alguna cosa)
- (75) veure d'una hora lluny
- (76) a cop d'ull
- (77) a la vista
- (78) ben mirat
- (79) davant dels ulls
- (80) de cec
- (81) ja ho veus
- (82) si anem a mirar
- (83) anar a cegues
- (84) vista d'àguila / d'ocell
- (85) fer veure
- (86) no tenir res a veure
- (87) fer els ulls grossos
- (88) tenir una gana que no s'hi veu
- (89) ja ens veurem

- (90) veure negre
- (91) fer com qui no ho veu
- (92) veure clar
- (93) no veure-hi més enllà del nas

**1.2. Altres relacionats amb el cos****1.2.1. Menjar /gana**

- (94) menjar-se el món
- (95) de bona gana
- (96) menjar-se viu
- (97) menjar-s'ho tot
- (98) menjar amb els ulls
- (99) mort de gana

**1.2.2. Demència**

- (100) a la boja
- (101) com un boig

**1.2.3. Lletjor**

- (102) amb bona cara
- (103) cara de pocs amics
- (104) ensenyar les dents

**1.2.4. Esquena**

- (105) tirar-s'ho a l'esquena
- (106) tenir bona esquena
- (107) girar l'esquena
- (108) ésser ample d'espatlles

**1.2.5. Nas**

- (109) deixar amb un pam de nas
- (110) tenir nas

**1.2.6. Orelles**

- (111) ésser tot orelles
- (112) fer orelles de pam

**1.2.7. Cabells / pèls**

- (113) pels pèls / pels cabells
- (114) no tenir un pèl de ...
- (115) no veure-li el pèl

**2. Mort**

- (116) no tenir àvia (morta fa poc)
- (117) tocar fons (suïcidi)
- (118) no matar-s'hi (suïcidi)



- (119) en carn i ossos
- (120) carregar el mort
- (121) matar un assumpte
- (122) no mata
- (123) abaixar el cap (decapitació)
- (124) perdre el cap (decapitació)
- (125) tenir el cap als peus (decapitació)

### 3. Altres

#### 3.1. Guerra

- (123) atacar arguments
- (124) a boca de canó
- (125) com una bala
- (126) com un tret
- (127) estar entre dos focs
- (128) a prova de bomba
- (129) tenir a tir
- (130) passar-s'ho bomba

#### 3.2. Església

- (131) no saber de la missa la meitat
- (132) arribar a misses dites
- (133) penjar els hàbits

#### 3.3. Casos especials

- (134) et cremes (una persona amb el cos cremat)
- (135) afegir llenya al foc (si s'ha cremat ell o alguna cosa fa poc)
- (136) baixar del burro (si hem vist un burro mort anteriorment)
- (137) com un ase mort (el mateix que l'anterior)
- (138) haver-hi o no moros a la costa
- (139) fer-se mala sang (malaltia de la sang)
- (140) portar a la sang (el mateix que l'anterior)

## Referencias Bibliográficas

- Barcelona, A. (ed.) (2000), *Metaphor and Metonymy at the crossroads*, Berlín/NY: Mouton de Gruyter, TEC 30 (Especialment la Introducció a càrrec de A. Barcelona).
- Barcelona, A. (2002), “Clarifying and applying the notions of metaphor and metonymy within Cognitive linguistics: An update”. In: Dirven i Pörings (eds.) (2002), *Metaphor and metonymy in comparison and context*, Berlín/NY: Mouton de Gruyter, CLR 20.
- Bates, E. (1976), *Language and context*, NY: Academic Press.
- Bílková I. (2000), *Czech and English Idioms of Body Parts: A View from Cognitive Semantics*, M.A dissertation, University of Glasgow.
- Boers, F. et al. (2007), “Presenting figurative idioms with a touch of etymology: more than mere mnemonics?”, *Language Teaching Research* 11, 1: 43-62.
- Bowdle, B.F., & Gentner, D. (1999), “Metaphor comprehension: From comparison to categorization”, *Proceedings of the Twenty-First Annual Conference of the Cognitive Science Society*: 90-95 .
- Climent, S. (2006). Ressenya del llibre *On intelligence* de Jeff Hawkins i Sandra Blakeslee. UOC Papers [ressenya en línia]. núm. 3. UOC. <http://www.uoc.edu/uocpapers/3/dt/cat/climent.pdf> (21/05/2007).
- Coulson, S., i Fauconnier, G. (1999), “Fake guns and stone lions”, dins Fox, B. et al. (eds.), *Cognition and function in language*, Palo Alto, CA: CSLI, 1.
- Coulson, S. and Oakley, T. (2000), “Blending basics”. <http://www.cogsci.ucsd.edu/~coulson/basics.pdf> (11/12/2006).
- Coulson, S., i Van Petten, C. (2002), “Conceptual integration and metaphor: an event-related potential study”, *Memory & Cognition*, 30: 958-968.
- Cuenca, M.J. (2003), “Cognició, pragmàtica i gramàtica”, Noves SL. Revista de Sociolingüística <http://cultura.gencat.net/llengcat/noves/hm03hivern/docs/cuenca.pdf> (11/12/2006).
- Cuenca, M.J. i Hilferty. J. (1999), *Introducción a la lingüística cognitiva*, Barcelona: Ariel, Ariel Lingüística.
- Denhiere, G. i Verstiggel, J.-C. (1999), “Le traitement cognitif des expressions idiomatiques”. <http://www.up-niv-mrs.fr/wlpc/pagesperso/denhiere/articles/Pub%20Idiomes%2097%20DG%20JCV.pdf> (11/12/2006).

- Espinal, M. T. (2004), *Diccionari de sinònims de frases fetes*, BCN/València: UAB/Servei de Publicacions, Publicacions UV, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Espinal, M.T. i Mateu, J. (2005), "La llengua a les frases fetes", *Fraseologia i educació discursiva*, Barcelona: Graó, Articles, 36: 20-31.
- Evans, V i Zinken, J. (2006), "Figurative language in a modern theory of meaning construction". <http://www.vyvevans.net/Evans&Zinken.pdf> (21/05/2007).
- Fabregat, F. (1994), "Aproximació cognitiva a la traducció de les expressions idiomàtiques". [www.blues.uab.es/publicacions/ACTES/Actes6.pdf](http://www.blues.uab.es/publicacions/ACTES/Actes6.pdf) (11/12/2006).
- Fauconnier, G. (1984), *Espaces mentaux*, Paris: Les éditions de minuit, Propositions.
- Fauconnier, G. (2003). "Conceptual Integration", *Journal of Foreign Languages*, no. 2.
- Fauconnier, G. (2005), *Mappings in thought and language*, NY: Cambridge University Press.
- Fauconnier, G. i Sweetser, E. (eds.) (1996), *Spaces, worlds and grammar*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Fauconnier, G. i Turner, M. (1996), "Blending as a Central Process of Grammar", dins
- Fauconnier, G. i Turner, M. (1998), "Conceptual Integration Networks", *Cognitive Science*, 22(2) 1998, 133-187.
- Fauconnier, G. i Turner, M. (2002), *The way we think*, NY: Basic Books.
- Fauconnier, G. i Turner, M. (2008), "Rethinking Metaphor". Ray Gibbs, editor, *Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. New York: Cambridge University Press. Pages 53-66.
- Goldberg, A.E., *Conceptual structure, discourse and language*, California, San Diego: CSLI.
- Feldman, J.A. (2006), *From molecule to Metaphor*, Cambridge et al.: MIT Press
- Gentner, D. et al. (2001), "Metaphor is like analogy", dins Gentner, D. et al. (eds.), *The analogical Mind*, Cambridge: MIT Press.
- Gibbs, R.W. Jr. (1994), *The poetics of mind: Figurative thought, language and Understanding*, NY: Cambridge University Press.
- Gibbs, R.W. Jr. (1995), "Idiomatcity and human cognition", dins Everaert, M. et al. (eds.), *Idioms: structural and psychological perspectives*, NJ: Hillsdale.
- Gibbs, R.W. Jr. (1996), "What's cognitive about cognitive linguistics?", dins Casad, E.H. (ed.), *Cognitive linguistics in the Redwoods*, Berlín / NY: Mouton de Gruyter, CLR 6.
- Gibbs, R.W. Jr. (1998), "The fight over metaphor in thought and language", dins Katz, A.N. et al., *Figurative language and thought*, NY/Oxford: Oxford University Press.

- Gibbs, R.W. Jr. (2003), “Embodied experience and linguistic meaning”, *Brain and language*, 84: 1-15.
- Gibbs, R. W. Jr., Bogdanovich, J.M., Sykes, J.R., Barr, Dale J. (1997), “Metaphor in idiom comprehension”, dins *Journal of memory and language*, 37: 141–154.
- Gilbert, S. W. (2000), “Metáforas conceptuales y teoría del mezclaje” <http://sincronia.cucsh.udg.mx/metaforas.htm> (13/04/09).
- Glucksberg, S. (2001), *Understanding figurative language*, NY: Oxford University Press, Oxford Psychology Series, 36.
- Goosens, C. et al. (1995), *By word of mouth*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, P&B, 33.
- Grady, J.E., Oakley, T. i Coulson, S. (1999), “Blending and Metaphor”, dins Steen, G i Gibbs, R. (eds.), *Metaphor in cognitive linguistics*, Philadelphia: John Benjamins.
- Hawkins, J. & Blakeslee, S. (2005), *On intelligence*, NY: Henry Holt & Co.
- Ilfill, T. (2002), “Seeking the nature of idioms: a study in idiomatic structure”. <http://www.swarthmore.edu/SocSci/Linguistics/papers/2003/ifill.pdf> (11/12/2006)
- Janyan, A. & Andonova, E. (2000). “The role of mental imagery in understanding unknown idioms”. *Proceedings of the 22nd Annual Conference of the Cognitive Science Society*, Philadelphia, PA: Lawrence Erlbaum Associates: 693-698.
- Johnson, M. (1987), *The body in the mind*, Chicago: University of Chicago Press.
- Keysar, B. i Bly, B. (1995), “Intuitions of the transparency of idioms: can one keep a secret by spilling the beans?”, *Journal of memory and language*, 34: 89-109.
- Keysar, B. I Bly, B. (1999), “Swimming against the current: Do idioms reflect conceptual structure?”, *Journal of pragmatics*, 31: 1559-1578.
- Keysar, B., Shen, Y., Glucksberg, S. i Horton, W.S. (2000), “Conventional language: How metaphorical is it?”, *Journal of memory and language*, 43: 576-593.
- Kövecses, Z. (2001), “A cognitive linguistic view of learning idioms in an FLT context”, dins Pütz, M. et al., *Applied cognitive linguistics II*, Berlín / NY: Mouton de Gruyter, CLR 19.2.
- Kövecses, Z. (2002), *Metaphor*, NY: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. i Zsabó, P (1996), “Idioms: a view from Cognitive Semantics”, *Applied linguistics*, 17: 326-355.
- Lakoff, G. (1987), *Women, fire and dangerous things*, Chicago and London, The University of Chicago Press.

- Lakoff, G. (1993), “The contemporary theory of metaphor”, dins Ortony, A. (ed.), *Metaphor and Thought*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G., i Johnson, M. (1980), *Metaphors we live by*, Chicago and London: The University of Chicago Press (Hem usat la reedició de 2003).
- Lakoff, G., i Johnson, M. (1999), *Philosophy in the flesh*, NY: Basic Books.
- Lakoff, G., i Turner, M. (1989), *More than cool Reason*, Chicago and London, The University of Chicago Press.
- Langacker, R. (1968), *Language and its structure*, NY: Harcourt, Brace & World.
- Leezenberg, M. (2001), *Contexts of metaphor*, Amsterdam et al.: Elsevier, Current Research in the Semantics/pragmatics Interface, 7.
- Mateu, J. i Espinal, M.T. (2006), “Argument structure and compositionality in idiomatic constructions”. <http://seneca.uab.es/ggt/Reports/GGT-04-7.pdf> (11/12/2006).
- Mateu, J. i Espinal, M.T. (2007), “Laughing our heads off: When metaphor constrains aspect”. [http://www.linguistics.berkeley.edu/BLS/abstracts\\_web/MateuEspinal.pdf](http://www.linguistics.berkeley.edu/BLS/abstracts_web/MateuEspinal.pdf) (21/05/2007)
- McGinnis, M. (2002), “On the systematic aspect of idioms”, *Linguistic Inquiry* 33.4: 665–672.
- Nunberg, G., Sag, I. i Wasow, T. (1994), “Idioms”, *Language*, col 70, n 3: 491-538.
- Pérez, R. (2007). «INTERNET: una xarxa de metàfores» [article en línia]. Digithum. Núm. 9. UOC. <http://www.uoc.edu/digithum/9/dt/cat/perez.pdf> (28/05/2007)
- Raspall, J. i Martí, J. (1984), *Diccionari de locucions i de frases fetes*, Barcelona: Edicions 62, Cultura Catalana Contemporània, XVI.
- Sullivan, K. (2006), “Lexically filled items and metaphor in idioms” [cc.joensuu.fi/linguistics/idioms2006/abstracts/sullivan.pdf](http://cc.joensuu.fi/linguistics/idioms2006/abstracts/sullivan.pdf) (11/12/06)
- Taylor, J.R. (2002), *Cognitive Grammar*, Oxford/New York: Oxford University Press, Oxford Linguistics.
- Titone, D., i Connine, C.M. (1999), “On the compositional and noncompositional nature of idiomatic expressions”, *Journal of pragmatics*, 31: 1655-1674.
- Tomasello, M. (2003), *Constructing a language*, Cambridge/altres: Harvard University Press.
- Turner, M. (1995), Review, published in *Pragmatics and cognition*, 3:1, 1995: 179-185 of Gibbs, R.Jr., *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Turner, M. (1996), *The literary mind*, Oxford / NY: Oxford University Press.



- Turner, M. (2000), *Conférences au Collège de France*, <http://markturner.org/cdf.html> (13/04/09).
- Turner, M. i Fauconnier, G. (1998), “Metaphor, Metonymy, and Binding”, dins: Antonio Barcelona (ed.), *Metonymy and Metaphor*. Mouton de Gruyter.
- Vega-Moreno, R.E. (2001), “Representing and processing idioms”. <http://mail2.phon.ucl.ac.uk/home/PUB/WPL/01papers/vega.pdf> (11/12/2006).